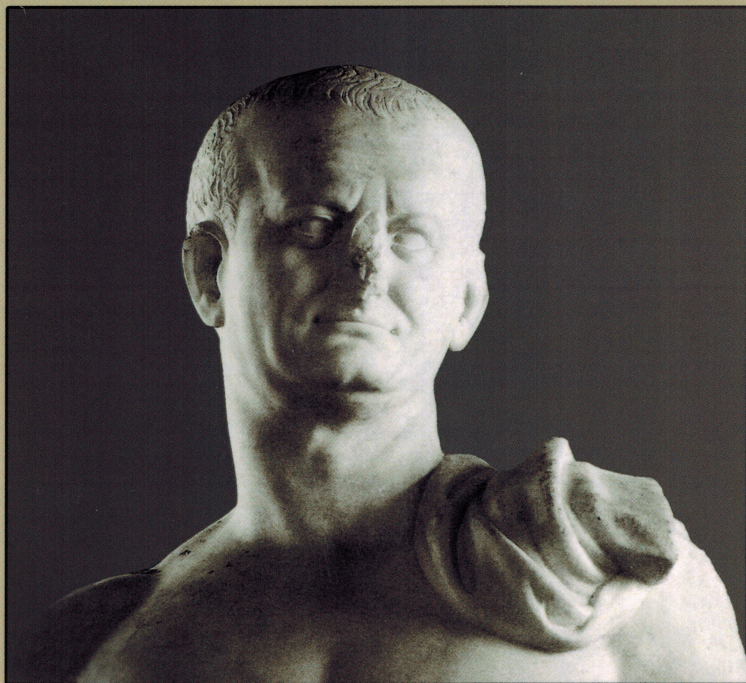

LEX
DE IMPERIO
VESPASIANI

USTAWA
O WŁADZY
WESPAZJANA

WYDAWNICTWO NAUKOWE UAM

LEX DE IMPERIO VESPASIANI

USTAWA
O WŁADZY WESPAZJANA

FONTES HISTORIAE ANTIQUAE

Zeszyty Źródłowe
do Dziejów Społeczeństw Antycznych

pod redakcją

LESZKA MROZEWICZA

Zeszyt XLIX

LEX DE IMPERIO VESPASIANI

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

LEX DE IMPERIO VESPASIANI

USTAWA O WŁADZY WESPAZJANA

Wstęp, przekład i komentarz

KAROL KŁODZIŃSKI, PAWEŁ SAWIŃSKI

POZNAN' 2020

Tekst łaciński zgodny jest z wydaniem: Michael C. Crawford, *Roman Statutes*, t. I,
London 1996, s. 549–553, nr 39

Recenzent: dr hab. Jakub Pigoń, prof. uczelni (Uniwersytet Wrocławski)

© Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2020

Seria wydawana staraniem Instytutu Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie

Publikacja sfinansowana przez
Urząd Miejski w Gnieźnie

oraz Instytut Kultury Europejskiej UAM

Na okładce: fragment posągu deifikowanego Wespazjana (*divus Vespasianus*) z Misenum. Obecnie Baia, Muzeum Archeologiczne Pół Flegrejskich (Museo Archeologico dei Campi Flegrei).

Źródło: *Divus Vespasianus. Il bimillenario dei Flavi*, red. F. Coarelli, Roma 2009, s. 17

Projekt okładki: Ewa Wąsowska
Redaktor: Ewa Dobosz
Redaktor techniczny: Elżbieta Rygielska
Łamanie komputerowe: Reginaldo Cammarano

ISBN 978-83-232-3811-9 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-232-3812-6 (PDF)
ISSN 1506-5898

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
61-701 POZNAŃ, UL. FREDRY 10
www.press.amu.edu.pl

Sekretariat: tel. 61 829 46 46, faks 61 829 46 47, e-mail: wyd nauk@amu.edu.pl

Dział Promocji i Sprzedaży: tel. 61 829 46 40, e-mail: press@amu.edu.pl

Wydanie I. Ark. wyd. 2,50. Ark. druk. 2,625 + wklejka

DRUK I OPRAWA: VOLUMINA.PL DANIEL KRZANOWSKI, SZCZECIN, UL. KS. WITOLDA 7-9

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Cola di Rienzo i kontrowersje wokół <i>Tabula magna</i>	15
Edycja inskrypcji i tłumaczenie	19
<i>Lex de Imperio Vespasiani</i>	20
Ustawa o władzy Wespazjana	22
Komentarz	24
1. Podstawy prawne władzy princepsa od Augusta do Wespazjana	24
2. Klauzule	30
Bibliografia	38

LEX DE IMPERIO VESPASIANI

Prawo, które za wstąpieniem na państwo Wespazjana, senat uchwalił, wyrżnięte na miedzi, długo utalone w gruzach Rzymskich leżało, kiedy część jego naywyborniejsza, ponieważ w niej zawiera się Sanctio, z ziemi dobyta, naprzód w kościele Laterańskim, przy kaplicy Najświętszego Sakramentu zawieszona, potym przeniesiona do Kapitolium została; gdzie teraz między nayprzedniejszemi miasta i świata rzadkościami znajduje się. [...] Początek tego prawa zaginął, w którym, iako się dorozumiewać można, prawo na wszystkie rzeczy, władza życia i śmierci, pokoju i wojny przyznane były Wespazjanowi, tak, iako Augustowi, Tyberyuszowi, i Klaudyuszowi. Co się zaś w całości zostało, jest tak napisano [...].

Kaia Komeliusza Tacyta dzieła wszystkie, przekładania Adama Stanisława Naruszewicza, t. III, edycja Tadeusza Mostowskiego, Warszawa 1804, s. 441-442.

WSTĘP

W efekcie wprowadzenia przez Augusta pryncypatu, formy ustroju najczęściej określanego przez współczesnych badaczy jako despocja wojskowa lub monarchia z nieograniczoną władzą princepsa (Tuori 2016: 71; na temat istoty pryncypatu jako systemu sprawowania władzy zob. przede wszystkim Béranger 1953; Wallace-Hadrill 1982: 32-48; Lacey 1996; Veyne 2008: 9-73; Rich 2015: 101-138), zaistniała konieczność nie tylko zdefiniowania zakresu władzy i uprawnień cesarza, lecz także wskazania prawnego umocowania tych prerogatyw (Levick 2009: 12-13). Obie te kwestie formalne są przedmiotem licznych dyskusji, jednak warto podkreślić, że autorzy antyczni nie byli nimi zbyt zainteresowani (Brunt 1977: 95). Choć jest to dość zaskakujące, ale również w dziełach jurystów rzymskich próżno szukać bardziej szczegółowych informacji na temat komponentów władzy cesarskiej oraz jej źródeł. Posługiwali się oni dość ogólnymi formułami (np. *legibus solutus*; *quod principi placuit, legis habet vigorem*), które niezbyt jasno opisywały pozycję prawną cesarza, lecz jednoznacznie pokazywały, że stoi on ponad prawem. W III w. po Chr. słynny jurysta rzymski Domicjusz Ulpian podkreślił, że umocowaniem władzy cesarskiej była *lex regia*, która nadawała princepsowi

imperium (Dig. 1,4,1 pr.: [...] *utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est* [...]; zob. także Gaius, *Inst.* 1,5; *Inst. Iust.* 1,1,2,6). Choć sam termin *lex regia* – użyty przez tego jurystę (lub zniekształcony przez późnoantycznych prawników¹) i niepotwierdzony w źródłach z epoki pryncypatu – wywołuje pewne kontrowersje i zapewne jest efektem późnoantycznej manieri językowej polegającej na łączeniu działalności princepsów z terminem *regius/regia* (np. HA, *Hadrianus* 23,8: *servus regius*; HA, *Marcus Aurelius* 5,4: *adoptio regia*; HA, *Septimius Severus* 24,2: *atrium regium*), to z pewnością w okresie pryncypatu *lex de imperio* (lub *lex imperii*, C. 6,23,3) była każdorazowo uchwalana wraz z objęciem władzy przez nowego władcę (*Const. Deo auctore* 7 (C. 1,17,1,7); zob. Lucrezi 2009: 157-166). W epoce nowożytniej (Grocjusz, Puffendorf, Vattel) terminu *lex regia* zwykło się używać w odniesieniu do *lex de imperio Vespasiani* (Lomonaco 2011).

Lex de imperio Vespasiani (CIL VI 930=31207) to umowna (sam termin *imperium* nie występuje w inskrypcji), współczesna nazwa określająca jedyny z okresu wczesnego Cesarstwa Rzymskiego akt prawny regulujący podstawy władzy cesarskiej, który przetrwał do naszych czasów. Inskrypcja jest obecnie przechowywana w Muzeum Kapitołńskim. Obok *Res Gestae Divi Augusti* (RGDA) to jedna z dwóch najważniejszych inskrypcji publicznych z epoki pryncypatu. Jak to ujęła B. Levick (2009: 11): „Our ‘Lex de Imperio Vespasiani’ is like an imposing building, an Alhambra among inscriptions”.

Datowana na koniec 69 r. lub początek 70 r. po Chr. inskrypcja, w zachowanej do naszych czasów formie, wyryta na sporych rozmiarów (1,64 / 1,13 / ca. 0,043 m) imponującej – bo ważącej ponad pół tony (Bruun 2012: 111) – tablicy z brązu, potwierdza nadanie Wespazjanowi (jego imię w *lex de imperio* zostało wspomniane trzykrotnie – l. 25,28,30) większości uprawnień cesarskich oraz legalność jego dotychczasowych działań, jak również prawo i władzę (*ius potestasque*) w zakresie podejmowania decyzji „pożytecznych dla państwa” (zob. zwłaszcza klauzulę VI). W przypadku większości klauzul dokument ten odwoływał się do prerogatyw trzech poprzedników Wespazjana: Augusta, Tyberiusza oraz Klaudiusza (Levick 2009: 18-19). Był to jednak zabieg nie tyle legislacyjny, ile ideologiczny, polegający na pominięciu imion „złych cesarzy”. Jego celem było wyraźne podkreślenie swego rodzaju kontynuacji silnej pozycji ustrojowej „dobrych” cesarzy z dynastii julijsko-klaudyjskiej, a szczególnie Augusta. Wyróżnienie pierwszego cesarza (*divus Augustus*) w *Lex* nie powinno zresztą dziwić, gdyż cechą charakterystycz-

¹ Zdaniem T. Mommsena monarchiczny (*Königsbezeichnung*) termin *lex regia* użyty przez Ulpiana na określenie ustawy o prerogatywach princepsów jest bezprzykładnym uproszczeniem i najpewniej wynika z orientalnej manieri językowej tego jurysty wykształconego w szkole prawa w Bejrucie (Mommsen 1877: 840-841, przyp. 2). Większość uczonych opowiada się jednak w tym przypadku za późnoantyczną interpolacją. Hipoteza na temat pierwotnego brzmienia tekstu Ulpiana „[...] *lege rogata, quae de imperio eius lata est* [...]” i przerobienia terminu *lex rogata* na *lex regia* (lub odczytania skrótu *l.r.* jako *lex regia*) w epoce poklasycznej wydaje się przekonująca (zob. Łapicki 1962: 251-252; Brunt 1977: 110, przyp. 72).

ną ideologii władzy Wespazjana było kreowanie się na drugiego Augusta, który był twórcą nowego porządku (Hammond 1959: 186, przyp. 7; Hurllet 1993: 264).

Warto choćby skrótkowo opisać kontekst historyczny powstania *lex de imperio Vespasiani*. W dniu 1 lipca 69 r. po Chr. (*dies principatus*) Wespazjan został aklamowany cesarzem przez żołnierzy w Aleksandrii (Tac. *Hist.* 2,79; Suet. *Vesp.* 6,3; Cass. Dio 66,8,2), a dwa legiony stacjonujące w pobliżu tego miasta, legion III Cyrenaica i XXII Deiotariana, za namową ich dowódcy i prefekta Egiptu w latach 66-69, Ti. Iuliusa Alexandra (*Prosopographia Imperii Romani* (PIR²) I 139), zaprzysięgli wierność nowemu władcy (Henrichs 1968: 51-52, 77-78; Łukaszewicz 2006: 304-305). Choć już wtedy Wespazjan przyjął cesarską nomenklaturę: *Imp. T. Flavius Vespasianus Caesar* (analiza monet aleksandryjskich dowodzi, że człon *Augustus* został dodany do jego imienia miesiąc później, w sierpniu 69 r. po Chr., zob. Buttrey 1980: 6-17), to dopiero po zamordowaniu Witeliusza (20 lub 21 grudnia 69 r. po Chr., Kienast, Eck, Heil 2017: 100) i przejęciu kontroli nad Miastem przez swoich stronników, został on oficjalnie uznany przez senat i lud rzymski za cesarza. Odkryło się to w ramach dwuczęściowej procedury legislacyjnej, która została przeprowadzona najpewniej w grudniu 69 i styczniu 70 r. po Chr. Piszący w III wieku po Chr. Kasjusz Dion (66,17,4) podaje, że od samobójstwa Nerona (9 lub 11 czerwca 68 r. po Chr., Kienast, Eck, Heil 2017: 89) aż do objęcia władzy cesarskiej przez Wespazjana minął jeden rok i dwadzieścia dwa dni. Dlatego podkreśla się, że to właśnie 1 lipca 69 r. po Chr. (*dies principatus*), czyli dzień proklamowania nowego władcy przez żołnierzy, został uznany przez Wespazjana również za własny *dies imperii* (Levick 2016: 91, 108; zob. także klauzulę VIII). Niemniej jednak to nie samo obwołanie, lecz dopiero prawa, które zostały uchwalone później, tj. uchwała senatu oraz właśnie *lex de imperio*, stanowiły formalną podstawę rządów pierwszego cesarza z dynastii flawijskiej.

Gdy pod koniec września lub na początku października 70 r. po Chr. Wespazjan przybył do Rzymu (wcześniej przez osiem miesięcy jego dwór znajdował się w Aleksandrii), jego pozycja prawna w Imperium Romanum była już w pełni uregulowana. Można wyróżnić dwa etapy tego procesu. Początkowo, najpewniej 21 grudnia 69 r. po Chr., czyli dzień po śmierci Witeliusza, senat – jak podaje Tacyt (*Hist.* 4,3) – przyznał Wespazjanowi jednym aktem (poprzez uchwalenie *senatus consultum*) wszystkie prerogatywy, które zwyczajowo nadaje się cesarzom (*cuncta principibus solita*). Niewątpliwie wśród tych uprawnień znalazły się dwa najważniejsze – *tribunicia potestas* i *imperium proconsulare*. Najprawdopodobniej podczas tego samego posiedzenia senatu Wespazjan oraz Tytus zostali wyznaczeni na konsulów na rok następny, a Domicjan otrzymał preturę i władzę konsularną (Tac. *Hist.* 4,3; Suet. *Dom.* 1,3; zob. Hammond 1956: 76). Obu synom Wespazjana przyznano ponadto tytuł „przywódców młodzieży” (*principes iuventutis*), który od czasów Augusta nosili przewidywani następcy. Nieco wcześniej, najprawdopodobniej krótko po aklamacji Wespazjana (lipiec/sierpień 69 r. po Chr.), obaj bracia otrzymali z inspiracji wojska tytuły Cezarów (Levick 2016: 125; Kienast, Eck,

Heil 2017: 105, 109). Nie powinno nas dziwić (autorzy antyczni nie interesowali się otoczką prawną cesarskich inwestytur), że Tacyt nie odnotował jej drugiego etapu, a więc legislacji komicjów, a dokładnie ustawy (*lex rogata*), która została uchwalona w styczniu 70 r. po Chr. Dopelnieniem tej dwuetapowej procedury było nadanie Wespazjanowi, przed październikiem 70 r., tytułu ojca ojczyzny (*pater patriae*) oraz godności zwierzchnika kolegium pontyfików (*pontifex maximus*) (Kienast, Eck, Heil 2017: 101).

W przypadku niektórych cesarzy (np. Neron, Othon) dysponujemy dość precyzyjnymi informacjami na temat poszczególnych etapów ich inwestytury, które zachowały się w aktach braci arwalskich (*Acta fratrum Arvalium*). Niestety, w przypadku Wespazjana nie mamy takich wzmianek w tych dokumentach epigraficznych. *Per analogiam* możemy jednak założyć, że poszczególne etapy inwestytury tego princepsa musiały wyglądać tak samo. W przypadku Othona, który objął władzę niemalże równo rok przed Wespazjanem, *Acta fratrum Arvalium* (CIL VI 2051, I 1-7, 35-76, 69 r. po Chr.) wymieniają cztery różne kategorie komicjów (*comitia tribuniciae potestatis*, *comitia consularia*, *comitia sacerdotiorum* i *comitia pontificatus maximi*), na których lud zatwierdził nadanie mu poszczególnych uprawnień cesarskich. Po zamordowaniu Galby 15 stycznia 69 r. po Chr. senat uchwalił *senatus consultum*, nadające Othonowi *cuncta solita*. Tacyt (*Hist.* 1,47) pisze o przyznaniu Othonowi przez senat *tribunicia potestas*, tytułu *Augustus* oraz *omnes principum honores*. Dnia 26 stycznia 69 r. po Chr. bracia arwalscy celebrowali wybór Othona na konsula w senacie i jego zatwierdzenie na *comitia consularia*, natomiast miesiąc później, pod datą 28 lutego, została odnotowana immolacja – *ob comitia tribuniciae potestatis*. Z kolei na początku marca 69 r. po Chr., co potwierdzają immolacje w aktach braci arwalskich (5 i 9 marca; Scheid 1992: 228), *comitia sacerdotiorum* i *pontificatus maximi* zatwierdziły nadanie mu godności *pontifex maximus* oraz jego włączenie do pozostałych kolegów kapłańskich (zob. Scheid 1992: 227-230; Kienast, Eck, Heil 2017: 97). Przypadek Othona jest wyjątkowy. Po jego *dies imperii* najpierw musiano powołać nowych konsulów (jednym z nich został Othon), w miejsce tych, którzy zginęli 15 stycznia, a dopiero później (28 lutego) najprawdopodobniej nastąpiło uchwalenie przez lud (na *comitia tribuniciae potestatis*) – *lex de imperio Othonis*, która zatwierdzała wcześniejsze *senatus consultum*. Zwykle jednak, jak można sądzić, bezpośrednio (w ciągu dwóch miesięcy) po uchwaleniu *senatus consultum* z *cuncta solita* następowało uchwalenie *lex de imperio*, która zatwierdzała fundamentalne prerogatywy cesarza, w tym przede wszystkim *tribunicia potestas* i *imperium proconsulare* (Brunt 1977: 99). Z pewnością ta pierwsza prerogatywa, określona przez Tacyta (*Ann.* 3,56,2) jako *summi fastigii vocabulum* (Lacey 1979: 28-34), była najważniejsza i właśnie od niej *comitia tribuniciae potestatis*, choć uchwalały *lex de imperio*, wzięły swą nazwę. W dniu 13 października 54 r. po Chr. senat przyznał Neronowi wszystkie prerogatywy cesarskie (ten dzień jest również uznawany za *dies imperii* Nerona, Kienast, Eck, Heil 2017: 88), a 4 grudnia na *comitia tribuniciae potestatis* uchwalono *lex de imperio*, która

ratyfikowała wcześniejsze *senatus consultum*. W przypadku Wespazjana w grudniu 69 i styczniu 70 r. po Chr. zapewne przeprowadzono tę samą procedurę.

Czym w istocie była tzw. *lex de imperio Vespasiani*? Z jakiego typu aktem prawnym mamy do czynienia? Po raz pierwszy jego nazwa pojawia się w linii 29 – *lex rogata*. W dalszej części jest on określany po prostu jako *lex* (l. 34,36). Dawna opinia T. Mommsena utożsamiającego analizowany dokument z *senatus consultum* (do *rogatio* miała pasować tylko sankcja sformułowana w czasie przyszłym) odcisnęła swoje piętno w historiografii (Gordon 1983: 121; Wołodkiewicz 1986: 92). Wprawdzie klauzule zostały zredagowane w sposób charakterystyczny dla *senatus consulta* (Hurlet 2016: 25), to jednak zastosowany tu tryb łączący (*coniunctivus*) czasu teraźniejszego, zależny od powtarzanej formuły *utique* z domyślnym zwrotem *velitis iubeatis*, pozwala nam zdefiniować typ analizowanego dokumentu jako *lex rogata* lub nawet – jak twierdzi M.H. Crawford (1996: 10, 550) – mający formę *rogatio* (zob. także Levick 2009: 14, przyp. 11). W przeciwieństwie do *rogatio* rozumianej jako wniosek ustawodawczy (sam wniosek nie miał mocy prawnej) postawiony przez urzędnika na zgromadzeniu ludowym (termin *rogatio* ma również szersze znaczenie, jako jedna z trzech – *praescriptio*, *rogatio*, *sanctio* – części ustawy lub plebiscytu, Tarwacka 2010: 330), *lex rogata* jest już jednak uchwalonym i zatwierdzonym przez lud na właściwych zgromadzeniach (*iustis comitiis*) wiążącym obywateli aktem prawnym (Festus, 326 L s.v. *rogatio*: [...] *Itaque Gallus Aelius ait: „Inter legem et rogationem hoc interest. Rogatio est genus legis; quae lex continuo ea rogatio est. <rogatio> non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est”*) i właśnie z tego typu dokumentem w przypadku *lex de imperio Vespasiani* mamy do czynienia. Dość nietypowa forma „ustawy o władzy Wespazjana” (l. 29: *lex rogata*), w pewnym stopniu bliska właśnie *senatus consultum*, jest wynikiem specyficznego charakteru tego aktu prawnego dotyczącego inwestytury cesarskiej, która wpieryw została nadana Wespazjanowi przez senat, a później ratyfikowana przez lud.

To, że przyjął on formę ustawy (*lex rogata*) zatwierdzonej i uchwalonej przez lud rzymski na *comitia tribuniciae potestatis*, nie jest bez znaczenia, ponieważ dowodzi tego, że *populus Romanus* uczestniczył w procesie transmisji władzy cesarskiej. Jego rola była ograniczona i w zasadzie sprowadzała się do formalnego zatwierdzenia aktu prawnego, w kształcie przyjętym przez senat (Eck 2016: 104; por. Brunt 1977: 95-96), jednak pod względem formalnym warunkiem nadania prerogatyw cesarskich było przeprowadzenie dwuetapowej procedury: podjęcie uchwały senatu i zatwierdzenie jej na komicjach w formie *lex rogata*. Wydaje się oczywiste, że dla senatora Tacyta, który zupełnie zbagatelizował i pominął *Lex*, ważniejsza była właśnie uchwała senatu. Zatwierdzenie uchwały senatu przez lud (Gaius, *Inst.* 1,3: *lex est, quod populus iubet atque constituit*) stanowiło jednak konieczne dopełnienie całej procedury (Talbert 1984: 433), która była częścią fasady republikańskiej nowego ustroju monarchicznego. Nie bez

powodu zatem Ulpian podkreślił właśnie rolę ludu, który przekazywał i przenosił na cesarza całe swoje *imperium* i *potestas* (Dig. 1,4,1: [...] *populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat*; zob. także Inst. Iust. 1,1,2,6: [...] *cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit*). Z kolei Justynian w konstytucji *De conceptione Digestorum* (Deo auctore 7), wydanej w 530 r. po Chr., mówił o przekazaniu cesarzowi na mocy *lex regia* całego *ius* i całej *potestas* ludu rzymskiego (C. 1,17,1,7: [...] *omne ius omnisque potestas populi Romani* [...]), co również jest bezpośrednim nawiązaniem do klauzuli VI (tzw. dyskrejonalna) *lex de imperio*, w której jest mowa o cesarskich, nieograniczonych *ius* i *potestas* (l. 19: *ei agere facere ius potestasque sit*). W okresie pryncypatu formalny udział w pierw szeniu senatu, a później ludu w procesie legislacyjnym dotyczącym cesarskich inwestytur jest swego rodzaju poszanowaniem dawnej tradycji i sięga korzeniami epoki późnej Republiki, kiedy to lud decydował o wyborze urzędników z władzą *imperium* oraz nadawał specjalne prerogatywy (*imperia extraordinaria*) osobom niepiastującym urzędów (Brunt 1977: 96; Levick 2009: 14). Jeszcze wcześniej w epoce królewskiej, jeśli wierzyć rzymskiej tradycji historycznej, to właśnie zgromadzenie kurialne (*comitia curiata*) – po pomyślnych auspicjach – nadawało królowi pełnię władzy (*lex curiata de imperio*), co stanowiło przedostatni etap powołania nowego króla. Etapem końcowym była *inauguratio* nowego króla, przeprowadzana na specjalnym zgromadzeniu z udziałem kolegium pontyfików – *comitia calata* (Gell. 15,27,1).

Interpretacja tzw. *lex de imperio Vespasiani* do dziś wywołuje sporo kontrowersji (Crawford 2012: 357-358), zarówno jeśli chodzi o istotę tego dokumentu i jego znaczenie dla porządku ustrojowego pryncypatu, jak też w zakresie rozumienia szczegółowych formuł w nim zawartych oraz w kwestii tego, czego w znanej nam części zabrakło, a co mogło się znajdować w zaginionej tablicy z *Lex*. Po pierwsze, w literaturze toczy się dyskusja, czy *lex de imperio Vespasiani* jest oryginalnym rozwiązaniem ustrojowym z początku rządów Wespazjana, zawierającym uprawnienia tego władcy (Lucrezi 2009: 158-160), które zostały wyjątkowo uregulowane po burzliwym „roku czterech cesarzy”, czy może efektem standardowej procedury prawnej, ponownym zdefiniowaniem władzy (*tralatitician process*), której każdorazowo poddawani byli poprzedni cesarze na początku swoich rządów (Hurlet 1993: 261-280). Część współczesnych badaczy opowiada się za tym pierwszym rozwiązaniem, twierdząc, że nowe prawo w formie *lex de imperio* zatwierdzało te wszystkie uprawnienia Wespazjana, które z racji *auctoritas* niejako automatycznie przysługiwały jego poprzednikom (na temat tej dyskusji szerzej zob. Hurlet 2016: 26). Ta opinia nie wydaje się jednak do końca słuszna, o czym świadczy choćby inwestytura cesarska Kaliguli przeprowadzona na podstawie podobnej procedury legislacyjnej (zob. niżej „Podstawy prawne władzy princepsa od Augusta do Wespazjana”) czy też wspomniane wyżej słowa Tacyty o nadaniu przez senat Wespazjanowi tych wszystkich uprawnień, które zwykle przyznaje się cesarzom. Nie

można wreszcie pominąć w tym kontekście wspomnianych w *Lex precedens* dotyczących prerogatyw Augusta, Tyberiusza i Klaudiusza. Inna kwestia sporna dotyczy tego, czy *Lex* regulowała pełen zakres uprawnień Wespazjana, odnosząc się do posiadanych przez niego wszystkich prerogatyw, w tym dwóch najważniejszych, *tribunicia potestas* i *imperium proconsulare*, czy może regulowała tylko ich wybrany zakres (np. tylko *imperium* lub tylko *tribunicia potestas*). Czy właśnie te dwa najważniejsze uprawnienia Wespazjana, filary władzy cesarskiej, zostały zapisane w pierwszej, niezachowanej części *lex de imperio Vespasiani*?

Zachowany tekst źródła obejmuje osiem klauzul oraz sankcję (w dalszej części komentarza czytelnik znajdzie szczegółowe ich omówienie). Zawiera opis tego, co cesarz zgodnie z prawem może czynić, wspominając przy tym precedensy z wcześniejszych rządów Augusta, Tyberiusza i Klaudiusza (pominięci zostali jedynie Kaligula, Neron oraz efemeryczni cesarze roku 69, a więc ci władcy, którzy padli ofiarą formalnej bądź nieformalnej *damnatio memoriae*) (zob. Kienast, Eck, Heil 2017: 78, 89, 94, 97, 100; Sawiński 2018: 54-56). Struktura tekstu inskrypcji jest następująca:

1. Prawo zawierania sojuszów, przymierzy (*foedus*) z obcymi ludami i państwami.
2. Prawo zwoływania senatu i przedkładania wniosków uchwał w senacie.
3. Prawo zwoływania nadzwyczajnych posiedzeń senatu. Prawo stanowione w czasie tych posiedzeń ma być wiążące.
4. Prawo rekomendowania/polecenia kandydatów na różne urzędy publiczne.
5. Prawo poszerzania sakralnej granicy miasta (*pomerium*).
6. Tzw. klauzula dyskrejonalna. Prawo podejmowania niekwestionowanych decyzji we wszystkich sprawach, które dotyczą interesu publicznego, spraw boskich, ludzkich, publicznych i prywatnych.
7. Cesarz stoi ponad prawem; wszystko to, co zostało przyjęte zgodnie z prawem przez jego poprzedników, również on uznaje za legalne. Cesarz nie jest związany tymi prawami, które wcześniej nie obligowały jego poprzedników.
8. Wszystkie akty prawne podjęte przez Wespazjana przed uchwaleniem tej ustawy są zgodne z prawem i wiążące.

Tekst inskrypcji kończy się sankcją, w której została podkreślona nadrzędność *Lex* wobec innych aktów prawnych – ustaw, wniosków ustaw, plebiscitów lub uchwał senatu, a jej celem było uniknięcie sprzeczności w przypadku uregulowań w tej samej materii.

Dotychczas polski czytelnik mógł zapoznać się jedynie z krótkim, encyklopedycznym hasłem na temat *lex de imperio Vespasiani* (Wołodkiewicz 1986: 92). W Polsce inskrypcja ta była już jednak znana i przywoływana w XVI w. W traktacie pt. „O senacie rzymskim księgi dwie” (*De senatu Romano libri duo*), opublikowanym w Wenecji w 1563 r., Jan Zamoyski w kontekście omawiania uprawnień cesarzy rzymskich do zwoływania senatu przywołał również „pewną dawną ustawę o władzy Wespazjana, której słowa odpisane z tablicy laterańskiej

przytoczone są w księdze starożytnych epigramów” (tłum. M. Kuryłowicz) (s. 39b; Kuryłowicz, Witkowski 1997: 176). W innym miejscu ten humanista-mecenas zacytował nawet fragment klauzuli II (s. 50b; Kuryłowicz, Witkowski 1997: 194). Nie można wreszcie pominąć tłumaczenia „Dzieł wszystkich” Tacyty, a dokładnie t. III: „Dziejów” (*Historiae*), autorstwa ojca polskiego klasycyzmu, Adama Naruszewicza, który autora „Roczników” (*Annales*) uważał „za najsubtelniejszego historyka” (Starnawski 1999: 171). W ramach „komentarza naukowego” do noty 22 w t. III, zatytułowanego „O prawie królewskim u Rzymian. *Lex regia, lex imperii*”, który przyjął formę „zwięzłego wykładu” (Starnawski 1999: 173), Naruszewicz przywołał łaciński tekst klauzul i sankcji zawartych w *lex de imperio Vespasiani* i opatrzył go erudycyjnymi, swobodnymi uwagami (*Kaia Korneliusza Tacyty dzieła wszystkie*, t. III, Warszawa 1804, s. 440-446). Nie jest to jednak w pełni oryginalny tekst Naruszewicza, który często powtarzał lub skracał uzupełnienia Gabriela Brotiera (t. III, Warszawa 1804, s. 442), autora czterotomowego wydania dzieł Tacyty, opublikowanego w Paryżu w 1771 r. (Bober-Jankowska 2012: 565-585).

XVIII-wieczny komentarz Naruszewicza uświadamia, jak bardzo w historiografii polskiej brakuje krytycznej edycji tego źródła. Niewątpliwie *lex de imperio Vespasiani* jest na tyle ważną inskrypcją, że warto ją wraz z tłumaczeniem i komentarzem przybliżyć polskiemu czytelnikowi w całości. Niniejsze opracowanie nie stanowi oczywiście w pełni wyczerpującego ujęcia problematyki tego źródła. Ten stosunkowo krótki dokument prawny w różnych aspektach analizowano już w licznych artykułach, monografiach i tomach pokonferencyjnych. Autorzy, odsyłając czytelnika do wybranej literatury przedmiotu, chcą jedynie zasygnalizować najważniejsze problemy badawcze związane z jego interpretacją, które mogą stanowić punkt wyjścia do dyskusji i dalszych poszukiwań.

Miłym przywilejem autorów jest złożenie podziękowań. Słowa wdzięczności kierujemy w stronę prof. Leszka Mrozewicza, który z życzliwością przyjął pomysł przygotowania tego zeszytu i umożliwił nam opublikowanie go w ramach prestiżowej serii „*Fontes Historiae Antiquae*”. Znaczący wpływ na ostateczny kształt niniejszej publikacji mieli jej recenzent wydawniczy – prof. Jakub Pigoń oraz mgr Witold Maciejewski, którym autorzy serdecznie dziękują za wszystkie cenne wskazówki i uwagi. Szczególne podziękowania należą się pierwszemu czytelnikowi prezentowanego tu tekstu – prof. Adamowi Ziółkowskiemu. Dyskusje z nim nieustannie inspirowały nas do twórczego namysłu. Na koniec chcielibyśmy również podziękować Fundacji Lanckorońskich, która poprzez przyznane nam w 2019 r. stypendia wsparła nasze badania, co pozwoliło na przeprowadzenie kwerendy w bibliotekach rzymskich.

COLA DI RIENZO I KONTROWERSJE WOKÓŁ *TABULA MAGNA*

Choć tablica z brązu, początkowo wystawiona w Bazylice św. Jana na Lateranie, a od 1576 r. na Kapitolu, była już znana najpewniej pod koniec XIII lub na początku XIV w. (lub jeszcze wcześniej – w XI w.: tak twierdzi np. Hurlet 2016: 25), to ostatecznie została upubliczniona przez słynnego, samozwańczego „trybuna” Colę di Rienzo w 1346 r. (Beneš 1999: 234; Bruun 2012: 112). Ten zafascynowany antycznym Rzymem humanista i polityk, przyjaciel F. Petrarci, szybko rozpoznał niezwykłą wartość inskrypcji, którą przetłumaczył i objaśnił. Średniowieczny, anonimowy kronikarz (identyfikowany z Bartolomeo di Iacovo da Valmontone, zob. Hurlet 2016: 25), opisujący wydarzenia w Rzymie w pierwszej połowie XIV w. nieco na wyrost twierdził, że Cola di Rienzo był jedyną osobą w ówczesnym Rzymie, która potrafiła odczytać tę inskrypcję, choć niewątpliwie niektóre zwroty z zakresu rzymskiego prawa publicznego oraz skróty mogły wówczas sprawiać spore trudności (por. Beneš 1999, 235). W połowie XIV w. upublicznienie przez Colę di Rienzo tej wyjątkowej tablicy z brązu miało wymiar nie tyle historyczny, co przede wszystkim polityczny. W datowanym na sierpień 1350 r. liście do arcybiskupa Pragi Cola di Rienzo pisał:

Została odkryta ogromna i wyróżniająca się wyrytymi literami starożytnymi tablica z brązu, którą papież Bonifacy VIII z nienawiści do Cesarstwa ukrył i wykorzystał do budowy ołtarza jej tylną niezapisaną stronę. Jeszcze przed przyjęciem dyktatury postawiłem ją udekorowaną pośrodku kościoła na Lateranie, w eksponowanym miejscu, tak by mogła być oglądana i czytana przez każdego; i tak udekorowana i nietknięta pozostaje do dziś².

Cola di Rienzo wykorzystał tę tablicę, by umocnić ideologiczne podstawy swojej kilkumiesięcznej dyktatury. W maju 1347 r., ciesząc się popularnością wśród mieszkańców Rzymu, podjął nawet próbę restauracji antycznej republiki rzymskiej (Beneš 1999, 231). Interpretował *Lex* w kontekście nadania przez senat

² *Epistolario di Cola di Rienzo*, red. A. Gabrielli, Rome 1890, ep. 35: 722-728: *Patet etiam de his quedam tabula magna erea, sculptis literis antiquitus insignita, quam Bonifacius papa VIII in odium imperii occultavit et de ea quoddam altare construxit, a tergo literis occultatis. Ego autem ante tribunatus assumptionem posui illam in medio Lateranensis ecclesie ornatam, in loco videlicet eminenti, ut potuit ab omnibus inspicere atque legi, et sic ornata adhuc permanet et intacta.*

rzymski uprawnien Wespazjanowi, dostrzegając przy tym liczne paralele względem bieżącej sytuacji w Rzymie i własnej pozycji „trybuna”.

Zapisana na pojedynczej tablicy brązowej znana nam inskrypcja nie zawiera całego tekstu *lex de imperio*. Wprawdzie sankcja jest formułą końcową, to jednak rozpoczęte w połowie pierwsze zdanie zachowanego tekstu (*foedusve cum quibus volet facere liceat*) dowodzi, że wcześniejszy tekst wraz z *praescriptio* i klauzulami wstępnymi znajdował się przynajmniej na jeszcze jednej tablicy, najpewniej o tych samych lub podobnych rozmiarach. Dziś panuje *communis opinio* co do oryginalnej formy całego dokumentu, wyrytego przynajmniej na dwóch tablicach z brązu. Specyficzne mocowanie i kształt zachowanej tablicy jednoznacznie świadczą o tym, że na lewo od niej znajdowała się jeszcze jedna *tabula* (Crawford 2012: 357). Niestety, nie zachowały się żadne fragmenty utraconej tablicy *Lex* ani wypisy/kopie zawarte w utworach renesansowych (Bruun 2012: 111). Nie wiadomo zatem, co zostało w niej uregulowane. Możemy się tylko domyślać, że na początku wymienione zostały najważniejsze prerogatywy nowego princepsa (władza trybuńska, imperium prokonsularne). Dyskusję na temat utraconej, początkowej tablicy zapoczątkowała relacja anonimowego kronikarza, który streścił tłumaczenie tekstu inskrypcji, dokonane przez Colę di Rienzo:

[...] Odczytał dokument, który zawierał artykuły opisujące władzę, jaką lud Rzymu przyznał cesarzowi Wespazjanowi. [1] Po pierwsze, mógł on wedle własnego uznania zawierać ligę lub sojusz z każdym narodem lub ludem; [2] mógł także pomniejszać lub powiększać obszar ogrodu Rzymu, Italii; [3] wedle własnego uznania mógł nadać mniejszy lub większy obszar ziemi; [4] mógł powoływać księcia lub króla, odwołać ich lub zdegradować; [5] mógł niszczyć lub zakładać miasta; [6] tak samo mógł zatrzymywać oraz zmieniać bieg rzek; [7] mógł także nakładać oraz znosić podatki wedle własnego uznania. [8] To wszystko lud Rzymu przyznał cesarzowi Wespazjanowi na tych samych zasadach, tak samo jak przyznał Tyberiuszowi Cezarowi³.

Kontrowersyjna relacja (zapisana w średniowiecznym dialekcie *romanesco*) włoskiego kronikarza różni się od tekstu wyrytego na znanej nam tablicy nie tylko wersją językową. Wylicza ona bowiem nie tylko te uprawnienia cesarza, które są nam znane z zachowanej tablicy z *lex de imperio Vespasiani*, lecz również inne jego prerogatywy, takie jak prawo do swobodnego znoszenia lub nakładania podatków

³ *Puoi fece leijere una carta ne la quale erano scritti i capitoli colla autoritate che lo Puopolo de Roma concedea a Bepasiano Mperatore. In prima che Bepasiano potessi fare a suo beneplacito Leije et Confederazione con quale iente, o puopolo volessi: anchora che potessi mancare e accrescere lo jardino de Roma, cioene Italia; potessi dare contado piu et manco, come bolessi; ancho potessi inaizare huomini e stato de Duca et de Rene, et deponere, et degradare; Et anchora potessi desfare le cittati, et refarele; anchora potessi guastare li lietti degli fiumi, et trasmutareli aitrove. Anchora potessi imponere gravezze et tollere a sio beneplacito. Tutte quesse cose consentio lo puopolo de Roma a Bepasiano in quella forma che habea consentuto a Tiberio Cesari [...].* Podajemy za: G. Michelli, *I fatti di Cola di Rienzo. Con l'epistolario e la vita del suo tempo*, Roma 2001, s. 100.

(nie wiadomo, o jakiego rodzaju podatki chodzi), zakładania lub likwidowania miast czy regulacji koryta rzek, które się w niej nie znalazły. Pojawia się zatem pytanie, czy Cola di Rienzo znalazł tekst jeszcze jednej, nieznanej nam tablicy. Czy „dodatkowe”, niektóre prerogatywy władcy, które przywołał anonimowy kronikarz, pochodzą właśnie z niej. Czy może był to jedynie swego rodzaju zabieg literacki lub błąd średniowiecznego kronikarza (w klauzuli II termin *pomerium* został zapewne powiązany ze słowem *pomarium* (jabłko lub owoc), co mogłoby tłumaczyć wzmiankę o ogrodzie – *lo giardino*)? F. De Martino wykluczył fakt znajomości drugiej tablicy przez Colę di Rienzo, podkreślając przy tym, że wspominał on tylko o jednej tablicy (De Martino 1974: 462-463. por. Brunt 1977: 95, przyp. 2). Ten argument nie przekonał M. Crawforda, który wskazywał, że ani Cola di Rienzo, ani anonimowy kronikarz nie byli epigrafikami, którzy wydając dzisiaj tę inskrypcję (z fachowym komentarzem), mieliby obowiązek opisanie samego zabytku (np. podwójnej tablicy z brązu). Zamiast tego, przyjmując określoną konwencję, nie dbali o szczegółowy opis zabytku. Tym samym nie można wykluczyć, że wspomniany anonimowy kronikarz przywołał jedynie wybrane prerogatywy z całego dokumentu złożonego z dwóch brązowych tablic, które ówczesnie były znane. Choć sam Cola di Rienzo wyraźnie pisał w liczbie pojedynczej o *tabula magna*, to w ostateczności nie wiadomo do końca, czy pod tym zwrotem kryje się jedna czy dwie tablice. Jeśli jednak Cola di Rienzo i anonimowy kronikarz mieliby znać dwie tablice, to dlaczego ten drugi swój przegląd treści ustawy zaczyna, symptomatycznie, od kwestii prawa władcy do zawierania przymierzy – czyli tego właśnie, co stanowi początek tekstu wyrytego na znanej nam tablicy. Ponadto jest mało prawdopodobne, by dwie tablice z I w. po Chr. przetrwały razem do przełomu XIII i XIV w. i razem zostały wykorzystane, jako materiał wtórny, do konstrukcji ołtarza.

Wyciąg z tłumaczenia *Lex* przytoczony przez kronikarza wciąż wydaje się dość zagadkowy. Być może, podobnie jak w przypadku pomyłki z *pomerium* (*pomarium*), użyte przez niego sformułowania wynikały po prostu ze złego zrozumienia tekstu inskrypcji, jego uproszczenia lub celowego zafalszowania, choć to ostatnie wydaje się raczej mało prawdopodobne. Wreszcie zaś nie można wykluczyć „kreatywnego tłumaczenia” dokumentu, dokonanego przez Colę di Rienzo. Zwłaszcza „dodatkowa” klauzula o uprawnieniach podatkowych Wespazjana stanowi bezpośrednie nawiązanie do fundamentalnej prerogatywy władców średniowiecznych (Le Goff 2011: 41-43), choć w XIII-XIV w. na Półwyspie Apenińskim ustalanie i pobór podatków należały do kompetencji miast-państw, znajdujących się (oprócz Wenecji) pod zwierzchnictwem cesarza lub papieża (Manikowska 2001: 331). Nie można jednak całkowicie wykluczyć, że Cola di Rienzo znalazł również pierwszą tablicę z *Lex*, a przytoczone przez kronikarza klauzule z tłumaczenia całego, upublicznionego w 1346 r. dokumentu, to tylko niektóre uprawnienia Wespazjana, o których warto było wspomnieć (np. kwestia regulacji biegu rzek w Rzymie i Italii), gdyż były istotne z punktu widzenia bieżącej polityki i sytuacji gospodarczej. Bezpośrednie porównanie dwóch relacji kronikarza – przywołanego wyżej tłumaczenia inskrypcji

z 1346 r. oraz o rok późniejszych ok. piętnastu uprawnień „trybuna” zawartych w „li ordinamenti dello buono stato” – prowadzi do wniosku, że niektóre z użytych przez niego zwrotów (np. w zakresie poszerzania granic, zawierania sojuszy czy powoływania i degradowania książąt i królów) są takie same lub bardzo podobne w kronikarskich wypisach z obu dokumentów. Niektóre natomiast, jak np. kwestia regulacji biegu rzek w Italii, pojawiają się tylko w wyciągu z tłumaczenia. Ostatecznie zatem, biorąc pod uwagę obecny stan badań, nie sposób udzielić w pełni satysfakcjonującej odpowiedzi na pytanie, czy Cola di Rienzo znalazł brakującą tablicę z *Lex*, choć wydaje się to mało prawdopodobne (por. Hurlet 2016: 26).

EDYCJA INSKRYPCJI I TŁUMACZENIE

Niniejsze tłumaczenie *lex de imperio Vespasiani* bazuje na edycji inskrypcji dokonanej przez Michaela C. Crawforda (1996: 549-553, nr 39). Dwie starsze, kanoniczne edycje tej inskrypcji to: *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL) VI 930=31207 oraz *Fontes Iuris Romani Anteiustiniani* (FIRA¹) 15. Zob. także *Inscriptiones Latinae Selectae* (ILS) 244. Tekst edycji staraliśmy się ponadto skonfrontować z samym zabytkiem. Dodane w nawiasach kwadratowych cyfry rzymskie mają ułatwić czytelnikowi lekturę i pomóc w zlokalizowaniu poszczególnych klauzul.

LEX DE IMPERIO VESPASIANI

[...]

- [I] foedusve cum quibus volet facere liceat, ita uti licuit divo Aug(usto),
Ti(berio) Iulio Caesari Aug(usto), Tiberioque Claudio Caesari Aug(usto) Germanico;
- [II] utique ei senatum habere, relationem facere, remittere, senatus
4 consulta per relationem discessionemque facere liceat,
ita uti licuit divo Aug(usto), Ti(berio) Iulio Caesari Aug(usto), Ti(berio) Claudio Caesari
Augusto Germanico; *vacat*
- [III] utique cum ex voluntate auctoritateve iussu mandatuve eius,
8 praesenteve eo senatus habebitur, omnium rerum ius perinde
habeatur servetur, ac si e lege senatus edictus esset habereturque;
- [IV] utique quos magistratum potestatem imperium curationemve
cuius rei petentes senatui populoque Romano commendaverit,
12 quibusve suffragationem suam dederit, promiserit, eorum
comitis quibusque extra ordinem ratio habeatur; *vacat*
- [V] utique ei fines pomerii proferre, promovere, cum ex re publica
censebit esse, liceat, ita uti licuit Ti(berio) Claudio Caesari Aug(usto)
16 Germanico; *vacat*
- [VI] utique quaecunque ex usu rei publicae maiestate divinarum,
humana^{rum}, publicarum privatarumque rerum esse {e}
censebit, ei agere facere ius potestasque sit, ita uti divo Aug(usto),
20 Tiberioque Iulio Caesari Aug(usto), Tiberioque Claudio Caesari
Aug(usto) Germanico fuit; *vacat*
- [VII] utique quibus legibus plebeive scitis scriptum fuit, ne divus Aug(ustus),
Tiberiusve Iulius Caesar Aug(ustus), Tiberiusque Claudius Caesar Aug(ustus)
24 Germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis imp(erator) Caesar
Vespasianus solutus sit, quaeque ex quaque lege rogatione
divum Aug(ustum), Tiberiumve Iulium Caesarem Aug(ustum), Tiberiumve
Claudium Caesarem Aug(ustum) Germanicum facere oportuit,
28 ea omnia imp(eratori) Caesari Vespasiano ^v Aug(usto) facere liceat;
- [VIII] utique quae ante hanc legem rogatam acta gesta *vac*
decreta imperata ab imperatore Caesare Vespasiano Aug(usto)
iussu mandatuve eius a quoque sunt, ea perinde iusta rataq(ue)
32 sint, ac si populi plebisve iussu acta essent. *vacat*

36

si quis huiusce legis ergo adversus leges rogationes plebisve scita
senatusve consulta fecit fecerit, sive quod eum ex lege rogatione
plebisve scito s(enatus)ve c(onsulto) facere oportebit non fecerit huius legis ^v
ergo, id ei ne fraudi esto, neve quit ob eam rem populo dare debeto,
neve cui de ea re actio neve iudicatio esto, neve quis de ea re apud
[s]c̄ agi sinito. *vacat*

USTAWA O WŁADZY WESPAZJANA

- I [...] i [że] wolno mu zawierać sojusze z kimkolwiek chce, tak jak wolno to było [czynić] boskiemu Augustowi, Tyberiuszowi Juliuszowi Cezarowi Augustowi, Tyberiuszowi Klaudiuszowi Cezarowi Augustowi Germanikowi.
- II I że wolno mu zwoływać senat, przedkładać i wycofywać wnioski, proponować i przegłosowywać uchwały senatu, tak jak wolno to było [czynić] boskiemu Augustowi, Tyberiuszowi Juliuszowi Cezarowi Augustowi, Tyberiuszowi Klaudiuszowi Cezarowi Augustowi Germanikowi.
- III I że gdy senat zbierze się z jego woli lub na podstawie jego autorytetu, na jego rozkaz lub polecenie, albo też w jego obecności, legalność wszystkich spraw [procedowanych na tym posiedzeniu] będzie zachowana i utrzymana w ten sam sposób, jak gdyby senat został zwołany i zebrał się na mocy ustawy.
- IV I że wybór tych, których w staraniach o objęcie urzędu związanego z *potestas* lub *imperium* lub urzędu kuratorskiego zarekomenduje on senatowi i ludowi rzymskiemu, oraz tych, którym udzieli lub obieca udzielić swojego poparcia, powinien być podczas każdych wyborów rozpatrywany w pierwszej kolejności.
- V I że będzie mu wolno, jeśli uzna to za zgodne z interesem publicznym, przesuwąć i rozszerzać granice *pomerium*, tak jak wolno to było [czynić] Tyberiuszowi Klaudiuszowi Cezarowi Augustowi Germanikowi.
- VI I że będzie miał prawo i władzę działać oraz przeprowadzać cokolwiek uzna za pożyteczne dla państwa i przysparzające wielkości w sprawach boskich i ludzkich, publicznych i prywatnych, tak jak je miał boski August, Tyberiusz Juliusz Cezar August, Tyberiusz Klaudiusz Cezar August Germanik.
- VII I że te ustawy ludu (*leges*) lub plebsu (*plebiscita*), w których zostało zapisane, że nie są one wiążące dla boskiego Augusta, Tyberiusza Juliusza Cezara Augusta, Tyberiusza Klaudiusza Cezara Augusta Germanika, niech te ustawy ludu i plebsu nie będą wiążące dla Imperatora Cezara Wespazjana; i że cokolwiek na mocy jakiegokolwiek ustawy lub wniosku ustawodawczego wolno było czynić boskiemu Augustowi, Tyberiuszowi Juliuszowi Cezarowi Augustowi lub Tyberiuszowi Klaudiuszowi Cezarowi Augustowi Germanikowi, to wszystko niech będzie wolno czynić Imperatorowi Cezarowi Wespazjanowi Augustowi.
- VIII I że to, co przed przedłożeniem tej ustawy, zostało podjęte, wykonane, zarządzane lub nakazane przez Imperatora Cezara Wespazjana Augusta, albo przez

kogokolwiek na jego rozkaz lub polecenie, będzie uznane za równie zgodne z prawem i obowiązujące, jak gdyby zostało podjęte z woli ludu lub plebsu.

SANKCJA

Jeśli ze względu na tę ustawę ktoś działa lub będzie działał wbrew ustawom, wnioskom ustaw lub plebiscitom, lub uchwałom senatu, lub jeśli ze względu na tę ustawę nie zrobi tego, co należało uczynić zgodnie z ustawą, wnioskiem ustawy lub plebiscitem, lub uchwałą senatu, niech nie będzie on z tego powodu pociągany do odpowiedzialności, ani nie będzie z tego powodu zobowiązany dawać coś ludowi, niech nikt nie zostanie pozwany ani nie wytoczy mu się procesu w tej sprawie, ani niech nikt nie prowadzi postępowania w tej sprawie.

KOMENTARZ

Podstawy prawne władzy princepsa od Augusta do Wespazjana

Zwycięstwo pod Akejum i śmierć Marka Antoniusza uczyniły z młodego Cezara (w literaturze jest on często nazywany przed 27 r. przed Chr. nieprecyzyjne Oktawianem, chociaż od 44 r. przed Chr. po adopcji przez Cezara jego oficjalne nazwisko brzmiało *Caius Iulius Caesar*) niekwestionowanego władcę całego Imperium Romanum. Jednym z newralgicznych problemów, przed jakimi stanął w tym momencie przyszły August, było zdefiniowanie własnej pozycji w nowych realiach politycznych. W latach 43-33 przed Chr. sprawował on nieprzerwanie władzę triumwira (RGDA 7, 1; Suet. *Aug.* 27, 1; Cooley 2009: 134; Kienast, Eck, Heil 2017: 54). Wojnę przeciwko Antoniuszowi prowadził z kolei jako *dux*, w imieniu Italii oraz zachodnich prowincji, które złożyły mu przysięgę wierności, mianując naczelnym wodzem (RGDA 25, 2; Cooley 2009: 216-217). Pełnomocnictwa te wygasły jednak po zakończeniu wojny. Dlatego po powrocie do Rzymu w 29 r. przed Chr. młody Cezar musiał zatem na nowo określić swoją pozycję w państwie. Przyjęcie tytułu *rex* – wprawdzie adekwatnie oddającego aktualną pozycję nowego pana Imperium – byłoby oczywiście posunięciem nieroztropnym, zważywszy na fakt, że dla Rzymian był on znienawidzonym synonimem tyrana. Jak trafnie zauważył A. Ziółkowski (2004: 361), „aby nowy reżim stał się zrozumiały i trwale przyswojony, trzeba go było sformalizować w tych terminach, mających dotąd sens tylko w kontekście instytucji republikańskich”.

Dlatego w pierwszych latach samodzielnych rządów młody Cezar podstawowym filarem prawnym swojej władzy uczynił konsulat, który sprawował nieprzerwanie od 31 do 23 r. przed Chr. Opierając się na władzy konsularnej mógł on m.in. zwoływać senat i przedkładać mu propozycje uchwał. Passus Kasjusza Diona (Cass. Dio 53, 1, 1) może sugerować, że do 28 r. przed Chr. przyszedłemu Augustowi jako konsulowi towarzyszyła asysta wszystkich 24 liktorów przysługujących zwyczajowo tym urzędnikom, co ewidentnie świadczy o jego nadrzędnej pozycji wobec innych konsulów, którzy piastowali z nim w tym czasie ten urząd. Dopiero podczas wspólnych konsulatów z Agryppą (28 i 27 r. przed Chr.) przywrócona została zasada równości, kiedy cesarz odstąpił swojemu najbliższemu przyjacielowi 12 liktorów (zob. Ziółkowski 2004: 362; *contra* Rich 1990: 132).

Wiemy, że w pierwszych latach rządów przyszły August korzystał również okazjonalnie z władzy cenzorskiej (*censoria potestas*). *Fasti Venusini* (Degrassi

1963: 60-61) oraz Kasjusz Dion (Cass. Dio 52,42) podają, że młody Cezar wspólnie z Agryppą dokonali, opierając się na tej prerogatywie, najpierw pierwszej selekcji senatu w 29 r. przed Chr., a następnie rok później cenzusu obywateli (*lustrum*) (Cooley 2009: 138-141; Tarwacka 2011: 359-375). W efekcie tej selekcji przyszedł August znalazł się na nowej liście senatorów (*album*) jako pierwszy (*princeps senatus*), co dawało mu przywilej zabierania głosu w pierwszej kolejności podczas posiedzeń senatu (RGDA 7, 2; Cooley 2009: 134). Terminu *princeps senatus* nie należy jednak mylić z bardziej ogólnym określeniem *princeps*, które oznaczało po prostu pierwszego obywatela (*princeps civitatis*) i od którego pochodzi nazwa pryncypatu jako nowego systemu politycznego (zob. Wallace-Hadrill 1982: 32-48).

Kluczowe w kontekście zdefiniowania pozycji prawnej Augusta jako *princepsa* były trzy regulacje, które zostały przeprowadzone w 27, 23 i 19 r. przed Chr. Na słynnym posiedzeniu senatu, które odbyło się 13 stycznia 27 r. przed Chr., młody Cezar teatralnie zrzekł się pełni władzy i „przekazał” republikę w ręce senatu i ludu (RGDA 34, 1). Senatorowie nie „zaakceptowali” jednak jego decyzji i ostatecznie „przekonali” go, aby zgodził się przejąć władzę nad częścią Imperium. Nie ulega wątpliwości, że taki rozwój wypadków w senacie został wcześniej odpowiednio zaaranżowany przez młodego Cezara i jego najbliższych współpracowników. Senat z wdzięczności za „przywrócenie” Republiki nadał mu zaszczytny przydomek *Augustus* („przepelniony boską mocą”) oraz przekazał pod jego pieczę na okres 10 lat olbrzymią *provincia* obejmującą: Hiszpanię (bez Betyki), Galię, Syrię oraz Egipt, a więc terytoria, gdzie stacjonowała zdecydowana większość legionów (*provinciae Caesaris*). Obszary pozbawione w większości sił wojskowych znalazły się natomiast pod zarządem ludu rzymskiego (*provinciae populi Romani/provinciae publicae*) (RGDA 34, 2; Strab. 17,3,25; Cass. Dio 53, 12,3-7, 13,1; Millar 1989: 93-97; Rich 1990: 140-143; Ziolkowski 2004: 362). Współcześni badacze nie są zgodni co do charakteru *imperium*, na podstawie którego August zarządzał przydzielonymi mu przez senat i lud prowincjami. Zdaniem niektórych uczonych *imperium* to miało charakter prokonsularny (*imperium proconsulare*; tak m.in. Syme 2009: 318; Salmon 1956: 466-467; Kienast 2009: 87). Według innych było to *imperium consulare*, które jako konsul August posiadał nieprzerwanie od 31 r. przed Chr. (tak np. Girardet 1990: 108; Bleicken 1993: 130; Dettenhofer 2000: 78-79; Ferrary 2001: 108-115). Ta druga interpretacja wydaje się bardziej przekonująca. Pomimo że August wyraźnie podkreśla w RGDA (34,4), że nie posiadał większej władzy od innych kolegów na urzędzie, a górował nad nimi jedynie swoją *auctoritas*, to wiemy jednak, że jego *imperium* konsularne miało w tym czasie odmienny charakter od *imperium* innych konsulów. O ile pozostali konsulowie sprawowali je wyłącznie w Mieście (*domi*), o tyle August z racji przyznanej mu olbrzymiej *provincia* (w pierwotnym znaczeniu tego terminu) mógł je wykonywać ponadto poza Rzymem (*imperium militiae/imperium extra pomerium*; zob. Ziolkowski 2004: 363).

W czerwcu 23 r. przed Chr. August niespodziewanie zrzekł się konsulat. W celu zrekompensowania utraty przez cesarza *imperium consulare domi*, na mocy uchwa-

ły senatu, ratyfikowanej dodatkowo przez lud, przyznano mu dożywotnią władzę trybunską (*tribunicia potestas*). Dawala mu ona przede wszystkim prawo zwolywania senatu i ludu, przedkładania projektów uchwał (*relatio*) oraz wetowania inicjatyw innych urzędników. Warto podkreślić, że niektóre przywileje trybunów plebejskich, takie jak chociażby nietykalność osobista (*sacrosanctitas*), zostały przyznane Augustowi już wcześniej, w 36 r. przed Chr. Władza trybunska princepsa mogła być wykonywana nie tylko w obrębie Rzymu, ale na obszarze całego Imperium. *Tribunicia potestas* princepsa była następnie corocznie (26 czerwca) odnawiana. Od tego momentu August, a następnie jego następcy, datowali swoje rządy według kolejnych lat jej sprawowania (RGDA 10, 1; Cass. Dio 53, 32,3-5; Kienast, Eck, Heil 2017, 55; 57). Od czasów pierwszego princepsa władza trybunska stanowiła bez wątpienia najważniejszy komponent w pakiecie uprawnień cesarskich, co dobitnie oddaje frazeologia Tacyty, który nazywa ją *summi fastigii vocabulum* (Tac. Ann. 3, 56, 2; zob. także Lacey 1979: 28-34). Nie bez powodu w kontekście inwestytury cesarskiej Othona Tacyt (*Hist.* 1,47) wyróżnia właśnie najważniejszą prerogatywę – władzę trybunską, którą, obok tytułu *Augustus* i *omnes principum honores*, miał dla nowego cesarza uchwalić senat.

W tym samym czasie zostały również zmodyfikowane prerogatywy Augusta, które stanowiły dotychczasową podstawę prawną jego władzy na terenie prowincji. Princeps otrzymał wówczas *imperium proconsulare*, które miało mieć nadrzędny charakter (*maius quam*) wobec *imperium* wszystkich namiestników prowincji. Istotnym *novum* było to, że *imperium* Augusta nie wygasало po przekroczeniu *pomerium*, co miało zabezpieczyć princepsa przed koniecznością jego każdorazowego odnawiania, kiedy opuszczałby Rzym (Cass. Dio 53, 32,5; Salmon 1956, 469-470; Millar 1966, 156; Rich 1990: 170; Levick 2013: 86). Nie wszyscy badacze akceptują jednak przekaz Kasjusza Diona, w którym pisze o nadaniu Augustowi tak szerokich pełnomocnictw w prowincjach. Uważają oni, że cesarzowi przyznano wówczas jedynie władzę równą (*imperium aequum*) wobec władzy innych prokonsulów. Zdaniem tych uczonych takie rozwiązanie było przede wszystkim podyktowane kryzysem politycznym w Rzymie w 23 r. przed Chr. (wzrost opozycji przeciw Augustowi i spisek Warrona Mureny), który skłonić miał princepsa do uszczuplenia swoich prerogatyw (rezygnacja z konsulatu i przyjęcie *imperium aequum*) (tak m.in. Bleicken 1993: 131-133; Ameling 1994: 1-28). Sceptycyzm ten wydaje się jednak nieuzasadniony. Po pierwsze, nie potwierdzają tego żadne źródła. Po drugie, trudno wyobrazić sobie, aby Augusta zrównano w ten sposób z innymi namiestnikami prowincji. Wreszcie po trzecie, źródła wyraźnie potwierdzają, że cesarz mógł swobodnie ingerować w sprawy prowincji zarządzanych przez senatorskich prokonsulów i wydawać im różne polecenia (*mandata*) (Cass. Dio 53,15,4; Joseph. AJ. 16, 166; 171). Od 23 r. przed Chr. August sprawował zatem kontrolę nad armią i prowincjami na podstawie wyższego *imperium* prokonsularnego. O całkowitej dominacji princepsa w sferze militarnej świadczy również fakt, że wszystkie kampanie wojskowe toczone były odtąd pod jego auspicjami,

jako zwierzchnika wszystkich sił zbrojnych Imperium. Dobrze odzwierciedla to występująca w źródłach fraza: *auspiciis Imperatoris Caesaris Augusti ductu proconsulis*, która *expressis verbis* po raz pierwszy pojawia się w inskrypcji z Lepcis Magna (Libia) datowanej na 6 r. po Chr. (*Inscriptions of Roman Tripolitania* (IRT) 301: *Marti Augusto sacrum, / auspiciis Imp(eratoris) Caesaris Aug(usti), / pontificis maximi, patris / patriae, ductu Cossi Lentuli / co(n)s(ulis), XVviri sacris faciundis, / proco(n)sulis, provincia Africa / bello Gaetulico liberata, / civitas Lepcitana*; Ehrenberg, Jones 1955: 63 (no. 43); Syme 1978: 62; Hurlet 2000: 1513-1540; Vervaeke 2014: 280, przypis 207). Ponadto od 19 r. przed Chr. zaczęła obowiązywać niepisana zasada, że tylko cesarz i ewentualnie najbliżsi członkowie jego rodziny mogli odbyć triumf (Syme 1978: 62).

Od 23 r. przed Chr. *tribunicia potestas* oraz wyższe *imperium proconsulare* stały się dwoma najważniejszymi komponentami władzy Augusta, a następnie kolejnych princepsów. Warto podkreślić, że o ile *tribunicia potestas* regularnie pojawia się w oficjalnej tytulaturze Augusta w licznych inskrypcjach i na monetach, o tyle tytuł *proconsul* niezwykle rzadko. Jedynym udokumentowanym jak dotąd przypadkiem jest inskrypcja z El Bierzo (Hiszpania), datowana na 15 r. przed Chr. (*editio princeps* zob. Alföldy 2000, 177-205; Eck 2019, 485-486; polskie tłumaczenie inskrypcji: *Edictum de Paemeiobrigensibus*. *Edykt cesarza Augusta z roku 15 przed Chr.*, tłumaczenie i komentarz K. Antczak, E. Twarowska-Antczak, FHA, z. 28, red. L. Mrozwicz, M. Musielak, Poznań 2013). O tym, że władza trybuńska i *imperium* prokonsularne stanowiły najważniejsze prerogatywy cesarskie, świadczy również fakt, że uprawnienia te, począwszy od Augusta, były przyznawane jedynie wybranym członkom rodziny cesarskiej, których przewidywano na następców. W 13 r. po Chr. takie prerogatywy uzyskał Tyberiusz, co było równoznaczne z jego oficjalną desygnacją na następcę Augusta (Sawiński 2016: 91-92). To co szczególnie zasługuje na uwagę w przypadku władzy pierwszego cesarza, to jej oddzielenie od tradycyjnie związanych z nią urzędów. August posiadał bowiem władzę trybuńską, pomimo że nie był trybunem plebejskim. Nie mógłby zresztą piastować tego urzędu z racji tego, że był patrycjuszem (Suet. *Aug.* 2; Cass. Dio 45,2,7). Również posiadanie *imperium* nie wynikało w jego przypadku ze sprawowania konkretnej magistratury czy też promagistratury *cum imperio* (zob. Ziolkowski 2004: 366).

Z przekazu Kasjusza Diona dowiadujemy się ponadto, że w 19 r. przed Chr. Augustowi przyznano dożywotnio władzę konsularną, prawo do 12 liktorów oraz krzesło kurulne (*sella curulis*) (Cass. Dio 54,10,5). Badacze różnie interpretują ten passus. Według niektórych princeps otrzymał wówczas *imperium consulare domi*, które utracił wraz ze złożeniem urzędu konsula w 23 r. przed Chr. Od tego roku posiadał wprawdzie jako prokonsul *imperium militiae*, które mógł jednak wykonywać tylko poza Rzymem. *Imperium* konsularne mogło być natomiast wykonywane w obrębie *pomerium* (tak np. Rich 1990: 187; 2012: 71). W *RGDA* (8,3-4) August wspomina, że na podstawie *imperium consulare* przeprowadził

następnie dwa cenzusy majątkowe obywateli, odpowiednio w 8 r. przed Chr. i 14 r. po Chr. (zob. Cooley 2009: 142). Inna z interpretacji zakłada z kolei, że August nie otrzymał w 19 r. przed Chr. *imperium* konsularnego, a jedynie wizualne atrybuty władzy konsula, a więc 12 liktorów i krzesło kurulne (tak Ziółkowski 2004: 363).

Ukoronowaniem procesu definiowania pozycji Augusta w państwie był jego wybór na stanowisko najwyższego pontyfika (*pontifex maximus* – często termin ten tłumaczy się błędnie jako najwyższy kapłan). Nastąpiło to dopiero w 12 r. przed Chr., ponieważ August cierpliwie czekał z objęciem tej funkcji do momentu śmierci M. Lepidusa, który do tej pory sprawował tę godność. W swoim autopa-negiryku princeps podkreśla, że gdy wybierano go na to stanowisko, do Rzymu przybyły tłumy z całej Italii (*RGDA* 10; Suet. *Aug.* 31,1). Z formalnego punktu widzenia godność ta gwarantowała cesarzowi zwierzchność jedynie nad kolegium pontyfików, jednak w praktyce, ponieważ August należał do wszystkich rzymskich kolegów kapłańskich, zapewniała mu prymat nad całą religią rzymską. Od tego momentu funkcja *pontifex maximus* była sprawowana wyłącznie przez panującego princepsa, stając się integralnym elementem oficjalnej tytulatury cesarskiej (Beard, North, Price 2017: 220-224).

Na samym końcu warto także wspomnieć o prawodawczych i jurysdykcyjnych uprawnieniach Augusta. W ideologii pryncypatu Augusta prawo odgrywało fundamentalną rolę, o czym chociażby świadczy legenda wybita na aureusie młodego Cezara z 28 r. przed Chr. informująca, że „odnowił on ustawy i prawa ludu rzymskiego (*leges et iura p(opulo) R(omano) restituit*)” (Rich, Williams 1999: 169-213). August oraz kolejni cesarze (aż do końca I w.) kontynuowali przede wszystkim republikańską procedurę prawodawczą, w której prawo było stanowione przez jedno ze zgromadzeń ludowych. Za Augusta ta forma stanowienia prawa była dość powszechna (Eck 2016: 102-103), czego przykładem są chociażby *leges Iuliae*, za pomocą których pierwszy princeps przeprowadził reformy życia społecznego i obyczajowego. Tą drogą uchwalono także m.in. *lex de imperio Vespasiani* oraz *Lex Cocceia agraria* (Dig. 47,21,3,1), ostatnią znaną nam ustawę przyjętą przez lud za rządów Nerwy. Cesarze wykonywali swoją funkcję prawodawczą także za pośrednictwem senatu. Uchwały senatu (*senatus consulta*) stały się nowym źródłem prawa (jurysta Gaius podkreślał, że właśnie *senatus consulta* oraz *constitutiones principis* zyskały moc ustawy (*legis vicem*), Gaius, *Inst.* 1,4-5), jednak często były uchwalane pod kontrolą cesarza lub z jego inspiracji (*auctore principe*) (Suet. *Aug.* 65,4; Tac. *Ann.* 3,37,1; Talbert 1984, 433). Niektóre *senatus consulta*, zwłaszcza te dotyczące prerogatyw cesarskich przyznawanych desygnowanym następcom oraz specjalnych imperiów nadawanych członkom *domus Augusta* wciąż jednak były przekazywane ludowi do zatwierdzenia. Przykładem może być Tyberiusz, który w 13 r. po Chr. na mocy uchwały senatu uzyskał *imperium aequum* wobec władzy Augusta na terenie wszystkich prowincji. Nadanie to zostało następnie ratyfikowane przez lud na komicjach (Vell. 2,121,1; Suet. *Tib.* 21,1; Ferrary 2001: 144-145). Z kolei w 17 r. po Chr. senat przyznał Germanikowi nadzwyczajne

imperium na Wschodzie. Również w tym przypadku *senatus consultum* zostało następnie ratyfikowane przez lud (Tac. *Ann.* 2, 43, 1; *Senatus consultum de Cn. Pisone patre*, ll. 34-36). Wraz z nastaniem pryncypatu pojawiły się również wnioski (*orationes principis*), które cesarze często stawiali w senacie osobiście (*oratio in senatu habita*) lub w okresach dłuższej nieobecności w Rzymie za pośrednictwem swoich przedstawicieli (np. konsulów) (Suet., *Nero* 15,2). Znaczenie cesarskich *orationes*, które były jednogłośnie akklamowane przez senatorów, stale rosło i za rządów Hadriana zyskały one moc ustawy (z czasów Augusta znana jest jedynie *oratio de statu municipiorum*, zob. Talbert 1984, s. 438-439). Wiele kwestii było jednak bezpośrednio regulowanych przez cesarzy, a ich konstytucje (*constitutiones principis*) (Gaius, *Inst.* 1,5; ostatnio zob. Eck 2016: 106-108), a więc edykty, mandaty, dekrety i reskrypty, z czasem stały się najważniejszym źródłem prawa (wykaz konstytucji cesarskich zob. Oliver 1989; Anastasiadis, Souris 2000). Cesarz posiadał także ważne uprawnienia jurysdykcyjne. Jako najwyższy sędzia mógł wydawać wyroki nie tylko we wszystkich sprawach cywilnych i gardłowych w pierwszej instancji, lecz również jako instancja apelacyjna (Millar 1992: 517). Nie wiadomo jednak do końca, jakiego rodzaju jurysdykcję August sprawował, czy wydawał wyroki w rutynowych sprawach, czy może angażował się tylko w procesy polityczne. Czy nadrzędna pozycja jurysdykcyjna princepsa wynikała z jego prerogatyw prawnych, przede wszystkim *imperium consulare*, czy może była efektem jego *auctoritas*. Nie można wreszcie wykluczyć, że jurysdykcja Augusta nie była prawnie umocowana, a wynikała ze swego rodzaju „praktyki konstytucyjnej” (Tuori 2016: 68-93).

Po śmierci Augusta omówione wyżej prerogatywy cesarskie były następnie przyznawane przewidywanym sukcesorom oraz nowo wybranym princepsom, jeżeli nie otrzymali ich za życia poprzedniego władcy. Tyberiusz na przykład uzyskał najważniejsze prerogatywy cesarskie jeszcze za życia Augusta (Sawiński 2016: 91-92). Po śmierci pierwszego princepsa Tyberiuszowi nadano jedynie tytuł *Augustus*, a w marcu 15 r. po Chr. godność *pontifex maximus* (Ferrary 2001: 146; Kienast, Eck, Heil 2017: 71). Ze zgoła odmienną sytuacją spotykamy się z kolei w przypadku Kaliguli, który w momencie śmierci Tyberiusza był *privatus* i nie posiadał żadnych prerogatyw cesarskich. Dlatego po uznaniu go cesarzem przez senat nadano mu *en bloc* wszystkie uprawnienia i tytuły cesarskie. *Senatus consultum* przyznające Kaliguli pełnię władzy princepsa zostało następnie w formie *lex* ratyfikowane na komicjach (*comitia tribuniciae potestatis*) (Sawiński 2016: 190-192). Z procedurą zastosowaną po raz pierwszy przy inwestyturze Kaliguli spotykamy się następnie w odniesieniu do kolejnych cesarzy, w tym również Wespazjana. W przypadku niektórych princepsów w aktach braci arwalskich zachowały się dokładne daty ratyfikowania przez komicja ich inwestytur cesarskich. Znamy je w przypadku Nerona, Othona, Witeliusza i Domicjana (zob. Scheid 1992: 221-237 oraz wstęp w niniejszym zeszycie). Niestety, taka informacja nie zachowała się w odniesieniu do osoby Wespazjana. Prezentowana przez nas inskrypcja, znana powszechnie pod

nazwą *lex de imperio Vespasiani*, zawiera część prawa uchwalonego na komicjach, które sankcjonowało wcześniejsze *senatus consultum* o nadaniu Wespazjanowi różnych prerogatyw cesarskich. Wśród wymienionych w dokumencie uprawnień nie pojawiają się jednak dwa podstawowe komponenty władzy cesarskiej, a więc *tribunitia potestas* i *imperium proconsulare*, co dowodzi, że wzmianka o nadaniu Wespazjanowi tych prerogatyw najprawdopodobniej znajdowała się w początkowej, niezachowanej części tablicy.

KLAUZULE

- **Klauzula I**

Klauzula I wspomina o przyznaniu Wespazjanowi prawa do zawierania sojuszków (*foedus*) z obcymi państwami i ludami. Generalnie przyjmuje się, że w początkowej, niezachowanej części klauzuli znajdowała się również informacja o prerogatywie dającej Wespazjanowi prawo do wypowiedzania wojny i zawierania pokoju bez upoważnienia ze strony senatu i ludu (zob. Hurllet 1993: 268-269; 2016: 25). Wśród wcześniejszych beneficjentów tego przywileju zostali wymienieni August, Tyberiusz i Klaudiusz. Nie oznacza to jednak, że uprawnień takich nie posiadali inni princepsi z dynastii julijsko-klaudyjskiej czy też efemeryczni władcy „roku czterech cesarzy”. Ich pominięcie w dokumencie jest konsekwencją *damnatio memoriae*, której padli ofiarą (Hurllet 1993: 268; Schumacher 1988: 96). Z przekazu Strabona (17,3,25) oraz Kasjusza Diona (53,17,5-6) wynika niezbicie, że August otrzymał dożywotnie prawo do wypowiedzania wojny i zawierania pokoju już w 27 r. przed Chr. Dion wspomina ponadto, że po powrocie Klaudiusza z kampanii w Brytanii senat jedynie ratyfikował wszystkie układy zawarte przez princepsa z różnymi plemionami brytońskimi (Cass. Dio 60,23,6). O ile w okresie Republiki ratyfikacja przez senat różnych układów zawartych przez wodzów z obcymi ludami i państwami była zawsze niezbędna, o tyle w realiach pryncypatu miało to jedynie symboliczne znaczenie. Źródła literackie potwierdzają zatem, że prerogatywy, o których wspomina klauzula I, przysługiwały wszystkim cesarzom, począwszy od Augusta. Badacze zwracają ponadto uwagę na ścisły związek omawianych uprawnień z *imperium* prokonsularnym, które od 23 r. przed Chr. stało się jednym z dwóch najważniejszych filarów prawnych władzy cesarza (Brunt 1977: 105; Ferrary 2001: 152; Levick 2009: 14).

Warto zwrócić uwagę, że w tekście klauzuli I, podobnie zresztą jak i w całym dokumencie, tylko August występuje jako *divus*, choć wiemy, że również Klaudiusz został ubóstwiony po swojej śmierci. Według B. Levick to wyróżnienie jest konsekwencją wyjątkowej pozycji Augusta w omawianym dokumencie, jako twórcy pryncypatu i *exemplum* do naśladowania dla kolejnych princepsów (Levick 2009: 19).

- **Klauzula II**

Klauzula II dotyczy relacji cesarza z senatem. Wymienione w niej prerogatywy przyznawały Wespazjanowi prawo zwoływania senatu i przewodniczenia podczas jego sesji (*senatum habere*), przedkładania projektów uchwał (*relationem facere*) oraz wycofywania przed głosowaniem projektów uchwał zgłaszanych przez konsulów. Wiemy jednak, że większość z wymienionych wyżej uprawnień – m.in. prawo zwoływania senatu czy wycofywania wniosków przed głosowaniem – przysługiwała cesarzowi z tytułu posiadania *tribunicia potestas* (zob. Tac. *Ann.* 1,7,3; 13,4; Suet. *Tib.* 23; Brunt 1977: 105; Ferrary 2001: 152). Podobnie jak w przypadku klauzuli I, na zasadzie precedensu względem uprawnień Wespazjana, zostały wspomniane prerogatywy trzech cesarzy (tych cesarzy, o których można było i wypadało wspomnieć), z czego ewidentnie wynika, że przywileje te posiadali wszyscy władcy, od Augusta poczynając (Hurlet 1993: 270). Przypuszczenie to potwierdzają *expressis verbis* źródła literackie. Z relacji Kasjusza Diona wiemy, że w 22 r. przed Chr. August otrzymał na mocy decyzji senatu i ludu przywilej zwoływania senatu w dowolnym terminie i na jego wezwanie (Cass. Dio 54,3,3). Wprawdzie od 23 r. przed Chr. cesarz mógł zwoływać senat na podstawie sprawowanej władzy trybuńskiej, ale zgodnie z tradycyjnie obowiązującym porządkiem pierwszeństwo w tym względzie, przed trybunami, przysługiwało konsulom i pretorom. Przywilej ten umożliwiał zatem Augustowi zwoływanie sesji senatu w pierwszej kolejności. Prerogatywa ta była następnie regularnie przyznawana następcom Augusta (Rich 1990: 176). Z przekazu Kasjusza Diona dowiadujemy się również, że wzmiankowane w klauzuli II prawo Wespazjana do przedkładania projektów ustaw (*relatio*) na dowolnym posiedzeniu senatu zostało przyznane po raz pierwszy Augustowi w 23 r. przed Chr. (Cass. Dio 53,32,5). Również i to uprawnienie wynikało z posiadania przez cesarza *tribunicia potestas*. Tradycyjnie jednak trybuni przedstawiali swoje propozycje uchwał dopiero po konsulach. Dlatego przywilej ten interpretuje się jako prawo princepsa do przedkładania jego propozycji w pierwszej kolejności przed wnioskami innych urzędników (*ius primae relationis*). Cesarz mógł korzystać z tego przywileju także na tych posiedzeniach senatu, które nie zostały przez niego zwołane (zob. Rich 1990: 169-170).

Klauzula II dostarcza nam ponadto interesujących informacji na temat działalności legislacyjnej senatu oraz procedury głosowania. Uchwały senatu (*senatus consulta*) dzieliły się z reguły na te, które podejmowano na wniosek i po wyrażeniu opinii (*sententiae*) przez senatorów (*per relationem*), oraz te, które podejmowano bez debaty (*per discessionem*). W przypadku tej drugiej procedury senatorowie przechodzili na jedną z dwóch stron, co było równoznaczne z udzieleniem lub brakiem poparcia dla danej propozycji uchwały (o jej podjęciu decydowała większość). Taka przyspieszona i skrócona procedura była zwykle stosowana w odniesieniu do rutynowych spraw, w przypadku których

senatorowie byli jednomyślni. Jak wynika z tekstu klauzuli II, cesarz miał prawo nakazać procedowanie danej uchwały *per discessionem* (Ryan 1998: 42-43).

- **Klauzula III**

Klauzula ta jest dopełnieniem klauzuli poprzedniej. Nie przyznawała ona Wespazjanowi żadnych konkretnych prerogatyw, a jedynie dookreślała legalność jego nadzwyczajnej pozycji wobec senatu oraz podkreślała moc prawną wszystkich aktów przyjmowanych przez senat podczas tych posiedzeń, które były zwoływane z inspiracji władcy lub podczas których był on obecny. W klauzuli III powtórzono, że cesarz ma niekwestionowane prawo do zwoływania senatu (Hurlet 1993: 274).

- **Klauzula IV**

Klauzula IV przyznawała Wespazjanowi nadzwyczajne (*extra ordinem ratio habeatur*) prawo rekomendowania kandydatów (*nominatio*) na różne magistratury oraz urzędy kuratorskie. Z treści klauzuli wynika, że chodziło o urzędników z *potestas*, a więc kwestorów, edylów i trybunów plebejskich, jak również tych magistratów, którzy dysponowali *imperium*, czyli pretorów i konsulów. Cesarz mógł także rekomendować swoich kandydatów na urzędy kuratorów, takich jak m.in. *curatores aquarum* (nadzór nad akweduktami i zaopatrzenie Miasta w wodę), *curatores viarum* (opieka nad drogami publicznymi), *curatores alvei Tiberis* (nadzór nad korytem Tybru). Urzędy te zostały utworzone przez Augusta i mogły być sprawowane wyłącznie przez senatorów (Suet. *Aug.* 37; Frontin. *De Aq.* 2,104,2; zob. także Kamińska 2013: 73-95; Kapłoniak 2013, *passim*; Kolb 2018: 197-221).

W omawianej klauzuli wspomniane są dwa uprawnienia cesarskie: *commendatio* i *suffragatio*. Różnice między nimi są trudne do ustalenia (Hurlet 1993: 274 przyp. 54), choć wydaje się, że w obu tych przypadkach chodzi o udzielanie przez cesarza tego samego poparcia kandydatom (*candidati Augusti*), lecz w przypadku *commendatio* poparcie to przyjmowało formę pisemną, a w przypadku *suffragatio* formę słowną, gdy cesarz był obecny w senacie (*suffragationem dederit*) lub gdy cesarz zapowiedział udzielenie poparcia (*suffragationem promiserit*; Levick 1967: 212-213; Hurlet 1993: 274 przyp. 54). Poparcie władcy gwarantowało kandydatom niemalże pewną nominację (Okoń 2016: 11).

Warto zwrócić uwagę, że w tekście *lex de imperio Vespasiani* w odniesieniu do wyboru urzędników użyto terminu *comitia*, który nawiązuje do republikańskiej procedury wyboru urzędników przez lud, który odbywał się na *comitium*, placu znajdującym się na Forum Romanum. Od czasów Tyberiusza termin *comitia* był natomiast stosowany w odniesieniu do wyborów magistratów, które od 14 r. po Chr. odbywały się już w senacie (Tac. *Ann.* 1,15,1).

Brak wymienionych precedensów dla tej klauzuli wywołuje dyskusje co do tego, który z cesarzy uzyskał ten przywilej jako pierwszy. Z przekazu Tacyta

(*Ann.* 1,14,4) wiemy, że Tyberiusz zarekomendował 12 swoich kandydatów podczas wyborów na urząd pretora, które odbyły się w 14 r. po Chr. Historyk ten podaje, że taką liczbę nominantów cesarskich ustalił już August, co ewidentnie potwierdza, że pierwszy princeps posiadał przywilej zgłaszania swoich kandydatów do pretury. Nominowani przez cesarza kandydaci byli następnie traktowani priorytetowo. Problem jednak w tym, że nie wiemy, czy pierwszy cesarz posiadał ten przywilej *de iure* czy *de facto*. P. Brunt wychodzi z założenia, że dopiero Neron, lub któryś z jego efemerycznych następców, otrzymał ten przywilej *de iure*, natomiast poprzedni cesarze, od Augusta począwszy, posiadali taki przywilej *de facto*, z tytułu własnej *auctoritas* (Brunt 1977: 104). Odmiennego zdania jest B. Levick, która uważa, że klauzula IV nie miała wcześniejszego precedensu i dopiero Wespazjan był pierwszym władcą, który otrzymał tę prerogatywę *de iure*, co miało zrekomensować mu brak *auctoritas*, którą posiadali przedstawiciele poprzedniej dynastii (Levick 2009: 19-21).

F. Hurllet zwraca uwagę na jeszcze jeden aspekt związany z klauzulą IV. Jego zdaniem wymienione w niej uprawnienia dawały Wespazjanowi również możliwość rekomendowania członków swojej rodziny na różne urzędy, które mogli oni obejmować w przyspieszonym trybie i z pominięciem wymaganych zwyczajowo poszczególnych szczebli *cursus honorum* (Hurllet 1993: 276-277). Wiemy, że z przywileju tego dość często korzystali August oraz Tyberiusz. Z pierwszą tego typu sytuacją spotykamy się w 24 r. przed Chr., kiedy to zięć i siostrzeniec cesarza Marcellus otrzymał przywilej kandydowania na urząd konsula o 10 lat wcześniej niż przewidywały to obowiązujące normy i bez konieczności wcześniejszego sprawowania pretury (Cass. Dio 53,28,3). W 20 r. po Chr. Tyberiusz zarekomendował z kolei przed senatem najstarszego syna Germanika, Nerona Cezara, na urząd kwestora, który miał objąć z pominięciem wigintiwiratu i o 5 lat wcześniej niż zakładały to obowiązujące dla tego urzędu normy wiekowe (Tac. *Ann.* 3,29,1). Z przywileju tego skorzystał następnie Wespazjan, uzyskując dla swojego syna Tytusa konsulat, pomimo że ten nie sprawował wcześniej pretury (zob. Kienast, Eck, Heil 2017: 105).

- **Klauzula V**

Klauzula V wspomina o przyznaniu Wespazjanowi prawa do poszerzania *pomerium*, sakralnej granicy Rzymu, na wypadek podboju nowych terytoriów. Jako precedens dla tych uprawnień *lex de imperio Vespasiani* wymienia tylko Klaudiusza. Źródła epigraficzne i literackie odnotowują, że władca ten dokonał w 49 r. po Chr. poszerzenia *pomerium* (CIL VI 1231; Tac. *Ann.* 12,23,2). Z cytowanej relacji Tacyta oraz przekazu Kasjusza Diona wynika, że taki przywilej posiadał już August, który miał dokonać poszerzenia *pomerium* w 8 r. przed Chr. w związku ze zwycięstwami w Germanii (Cass. Dio 55,6,6). Współcześni badacze podważają jednak przekaz tych historyków, zwracając przede wszystkim uwagę na to, że princeps nie wspomina w swoich *RGDA* o poszerzeniu

pomerium. Wychodzą oni z założenia, że być może senat chciał jedynie przyznać Augustowi takie prawo w 8 r. przed Chr., na co cesarz ostatecznie jednak się nie zgodził (zob. Brunt 1977: 104; Rich 1990: 224). Istotnym argumentem przemawiającym za tym, że August nie poszerzył jednak obszaru *pomerium* jest przede wszystkim milczenie *lex de imperio Vespasiani*, która nie wspomina, aby pierwszy princeps posiadał tę prerogatywę.

- **Klauzula VI**

Klauzula VI, zwana powszechnie dyskrecyjną, stwarza badaczom największe problemy interpretacyjne. Zgodnie z jej brzmieniem przyznawała ona cesarzowi niczym nieograniczone prawo podejmowania decyzji w interesie państwa, zarówno w sprawach boskich (*divinarum*), publicznych (*publicarum*), jak i prywatnych (*privatarum*). Wymowa klauzuli VI jest zgodna z późniejszą doktryną Ulpiana, wedle której princeps stoi ponad prawem (Dig. 1,3,31: *princeps legibus solutus est*; zob. także C. 1,14,4; Inst. Iust. 2,17,8; Dig. 1,4,1: *quod principi placuit, legis habet vigorem*). Według niektórych badaczy klauzula ta miała ograniczone zastosowanie. Przyjmują oni, że dawała cesarzowi jedynie prawo do wydawania konstytucji cesarskich albo prawo do nieograniczonego działania, ale tylko w sytuacjach wyjątkowych/kryzysowych dla państwa (tak m.in. De Martino 1974: 501-502; Hurlet 1993: 272). Pogląd ten jest jednak nieprzekonujący. A. Ziółkowski słusznie zwraca uwagę, że taka zawężona interpretacja ewidentnie wypacza brzmienie tej klauzuli. Z dzieł Ulpiana wiemy ponadto, że późniejsi cesarze z pewnością posiadali taką prerogatywę (Ziółkowski 2004: 413; podobnie Crawford 1996: 550).

W klauzuli VI, jako precedensy dla uprawnień Wespazjana, wymieniono cesarzy Augusta, Tyberiusza i Klaudiusza, co ewidentnie dowodzi, że założyciel dynastii flawijskiej nie był pierwszym beneficjentem tego przywileju (*contra* Levi 1958: 85-91, który uważa, że uprawnienie to zostało po raz pierwszy przyznane dopiero Wespazjanowi, aby zrekompensować mu jego *novitas*). Na tej podstawie przyjmuje się, że wszyscy princepsi, poczynając od Augusta, posiadali *de facto* takie prerogatywy. Pominiecie w tym kontekście Kaliguli, Nerona oraz władców „roku czterech cesarzy” ze względu na ich *damnatio memoriae* jest zrozumiałe i nie oznacza, że nie posiadali oni takich samych uprawnień (zob. Ziółkowski 2004: 414). Pytanie, jakie nasuwa się w tym miejscu, dotyczy natomiast tego, który z cesarzy jako pierwszy uzyskał takie prerogatywy *de iure*. Milczenie Kasjusza Diona, który nie wspomina o żadnej regulacji dającej Augustowi prawo nieograniczonego decydowania w różnorodnych sprawach, sugeruje, że pierwszy princeps nie posiadał takich uprawnień *de iure* (zob. Brunt 1977: 114). Wydaje się również mało prawdopodobne, aby Tyberiusz z racji swojego legalizmu zgodził się przyjąć tak rozległe uprawnienia (zob. Ziółkowski 2004: 414). Wiele wskazuje zatem na to, że pierwszym cesarzem, który uzyskał ten przywilej *de iure* był Kaligula,

o czym może świadczyć *passus* Swetoniusza (Suet. *Cal.* 14,1), który pisze, że po przybyciu tego władcy do Rzymu pod koniec marca 37 r. po Chr., senat przyznał mu „nieograniczone prawo decydowania we wszystkich sprawach” (*ius arbitriumque omnium rerum*). Zdaniem P. Brunta przyznanie Kaliguli tego przywileju *de iure* miało zrekompensować mu brak *auctoritas*. Opinia ta jest jak najbardziej słuszna. W momencie obejmowania władzy cesarskiej Kaligula nie posiadał żadnego doświadczenia w zarządzaniu państwem i, co najważniejsze, miał status *privatus*, co jaskrawo kontrastowało z pozycją Tyberiusza, który w momencie śmierci Augusta był w pełni przygotowany do przejęcia schedy po pierwszym princepsie oraz posiadał najważniejsze prerogatywy cesarskie. Według Brunta klauzula VI *lex de imperio Vespasiani* wywodzi się zatem w prostej linii z regulacji podjętej w 37 r. po Chr. (Brunt 1977: 115).

- **Klauzula VII**

Klauzula VII zwalniała Wespazjana z przestrzegania tych ustaw ludu (*leges*) i plebsu (*plebiscita*), które nie obowiązywały również jego poprzedników. Dotyczyło to m.in. różnych przepisów z zakresu prawa prywatnego, odnoszących się do kwestii dziedziczenia, małżeństw i adopcji (Hurlet 1993: 273). Na mocy *lex Hortensia* z 287 r. przed Chr. *leges* zostały zrównane z *plebiscita*, a termin *lex* jako „generalny nakaz ludu i plebsu uchwalony na wniosek magistratury” (*generale iussum populi aut plebis rogante magistratu*) był później używany na określenie tych dwóch kategorii legislacji rzymskiej (Gaius, *Inst.* 1,3; Gell. 10,20,2; szerzej zob. Zablocki 1992: 237-246), czego potwierdzeniem jest ustawa agrarna Nerwy, najprawdopodobniej *plebis scitum*, która została nazwana – *Lex Cocceia agraria*, Dig. 47,21,3,1.

Pomimo wprowadzenia nowego ustroju monarchicznego przez Augusta, republikańskie procedury prawne wciąż były stosowane, przynajmniej w I w. po Chr. *Leges*, choć ich znaczenie z czasem zaczęło maleć (Drogula 2013: 4044), były dalej uchwalane przez lud na komicjach (*comitia*), którym przewodniczył *magistratus* (konsul, pretor) posiadający *ius agendi cum populo*, a *plebiscita* – na zgromadzeniu plebejskim (*concilia plebis*), na wniosek trybuna plebejskiego mającego *ius agendi cum plebe* lub samego cesarza, posiadacza *tribunicia potestas*. Potwierdzeniem przetrwania tych dwóch kategorii legislacji republikańskiej są nie tylko klauzule VII i VIII *lex de imperio Vespasiani*, lecz również opinie Gaiusa i Papiniana, którzy wyraźnie rozróżniali *leges* i *plebiscita* (Gaius, *Inst.* 1,2: *Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent* [...]; Dig. 1,1,7: *Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit*). Z brzmienia klauzuli VII wynika, że przywilej zwalniający cesarza z konieczności przestrzegania *leges* i *plebiscita* został przyznany po raz pierwszy Augustowi, a następnie nadawano go kolejnym princepsom. Zdaniem P. Brunta klauzula ta wywodzi

się w prostej linii z aktu przyznającego taki przywilej Tyberiuszowi w 14 r. po Chr., kiedy to po śmierci Augusta senat przyznał mu wszystkie prerogatywy, którymi dysponował wcześniej pierwszy princeps (Brunt 1977: 109).

Warto również zwrócić uwagę, że w klauzuli tej mamy różnice w zapisie tytulatury Wespazjana. W jednym miejscu pojawia się on jako *Imperator Caesar Vespasianus* (Il. 24-25), w innym jako *Imperator Caesar Vespasianus Augustus* (I. 28). Zastanawiające wydaje się pominięcie w tym pierwszym przypadku tytułu *Augustus*. Zważywszy na fakt, że w tego typu dokumentach nomenklatura cesarza była oddawana precyzyjnie, można zastanawiać się, czy jest to przypadek, czy też intencjonalne działanie redaktora inskrypcji. Niestety, nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć satysfakcjonująco na to pytanie.

- **Klauzula VIII**

Ostatnia klauzula *lex de imperio Vespasiani*, zwana w nauce „przejściową”, uznawała za prawomocne wszystkie *acta et decreta*, które wyszły spod ręki Wespazjana lub osób przez niego upoważnionych i zostały wydane przed uchwaleniem omawianej *lex*. Pod terminem *decreta* nie kryje się jednak tylko jedna kategoria źródeł prawa cesarskiego, wyroki sądowe (*decreta*), lecz wszystkie kategorie konstytucji cesarskich (*decreta principum*, Dig. 1,1,7 pr.; zob. Brunt 1977: 110-111). Z tekstu klauzuli wynika, że wszystkie omawiane akty miały mieć taką samą moc prawną, jaką posiadały wspomniane w klauzuli VII – *leges i plebiscita*. Niektórzy badacze zakładają, że chodzi tutaj o te akty prawne i konstytucje, które zostały wydane przez Wespazjana dopiero po uznaniu go cesarzem przez senat w grudniu 69 r. po Chr., a przed uchwaleniem *lex*, która ratyfikowała jego sukcesję, co nastąpiło w styczniu 70 r. po Chr. (Jacques, Scheid 1990: 24). Pogląd ten jest jednak nieprzekonujący. Bardziej prawdopodobne jest to, że chodziło o wszystkie zarządzenia Wespazjana, które wydał on już po aklamowaniu go cesarzem przez wojsko, a więc w okresie od 1 lipca 69 r. po Chr. do stycznia 70 r. po Chr. (tak m.in. Brunt 1977: 106-107; Schumacher 1988: 96; Hurlet 1993: 278-279). Jak już wyżej wspominaliśmy, wiemy, że Wespazjan jako początek swojego panowania (*dies principatus*) traktował właśnie dzień 1 lipca, w którym został obwołany cesarzem przez legiony stacjonujące w Egipcie (Tac. *Hist.* 2,79,1; Suet. *Vesp.* 6,3).

Brak precedensów dla klauzuli VIII wskazuje, że przed „rokiem czterech cesarzy” żaden z władców nie potrzebował tego typu regulacji. Wszyscy princepsi z dynastii julijsko-klaudyjskiej byli bowiem zatwierdzani automatycznie przez senat i lud bezpośrednio po śmierci swoich poprzedników. P. Brunt przypuszcza, że pierwszym cesarzem, któremu przyznano ten przywilej, mógł być Witeliusz, który został aklamowany przez wojsko w styczniu 69 r. po Chr., a dopiero w kwietniu senat i lud zatwierdzili jego sukcesję. Brak wzmianki o Witeliuszu w klauzuli VIII można oczywiście wytłumaczyć jego *damnatio memoriae* (Brunt 1977: 106; Kienast, Eck, Heil 2017: 99).

SANKCJA

Domicjusz Ulpian (pr. 1-2) podzielił *leges* ze względu na zawartą w nich sankcję na: *leges perfectae*, *leges minus quam perfectae* oraz *leges imperfectae*. Podział ten dotyczył tylko tych ustaw, które odnosiły się do sfery stosunków prywatnoprawnych. Pod względem formalnym większość ustaw (*leges*) dzieliła się jednak na trzy części: wstęp (*praescriptio*) – w przypadku *lex de imperio Vespasiani* nie zachowany – w którym podawano imię wnioskodawcy ustawy, datę oraz miejsce jej uchwalenia, główną część (*rogatio*) oraz sankcję (*sanctio*), w której wymieniano kary grożące za nieprzestrzeganie ustawy (Schiller 1978: 248). W przypadku *lex de imperio Vespasiani* w ostatniej, trzeciej części dokumentu podkreślono nadrzędność tej ustawy nad innymi ustawami ludu i plebsu (*leges, plebiscita*), jak również uchwałami senatu (*senatus consulta*). Z *sanctio* wynika jednoznacznie, że każdy z urzędników, który działałby wbrew innym ustawom ludu i plebsu oraz uchwałom senatu nie mógł zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej (w tym przede wszystkim finansowej), jeżeli działał on na podstawie *lex de imperio Vespasiani*.

BIBLIOGRAFIA

- ALFÖLDY 2000 – G. Alföldy, Das neue Edikt des Augustus aus El Bierzo in Hispanien, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 131, s. 177-205.
- AMELING 1994 – W. Ameling, Augustus und Agrippa. Bemerkungen zu PKöln VI 249, *Chiron* 24, s. 1-28.
- ANASTASIADIS, SOURIS 2000 – V.I. Anastasiades, G.A. Souris, *An Index to Roman Imperial Constitutions From Greek Inscriptions and Papyri: 27 BC to 284 AD*, Berlin.
- BEARD, NORTH, PRICE 2017 – M. Beard, J. North, S. Price, *Religie Rzymu*. Historia, tłum. zbiorowe pod red. M. Baranowskiego i L. Olszewskiego, Oświęcim.
- BÉRANGER 1953 – J. Béranger, *Recherches sur l'aspect idéologique du principat*, Bâle.
- BENEŠ 1999 – C.E. Beneš, Cola di Rienzo and the Lex Regia, *Viator* 30, s. 231-252.
- BLEICKEN 1993 – J. Bleicken, Imperium consulare/proconsulare im Übergang von der Republik zum Prinzipat, [w:] *Colloquium aus Anlass des 80. Geburtstages von Alfred Heuss*, red. J. Bleicken, Kallmünz Opf., s. 117-133.
- BRUNT 1977 – P. Brunt, Lex de imperio Vespasiani, *Journal of Roman Studies* 67, s. 95-116.
- BRUUN 2012 – C. Bruun, Cola di Rienzo and the Lost Clause on Changing the Course of Rivers in the Lex de imperio Vespasiani, [w:] *Per una comune cultura dell'acqua. Del Mediterraneo all'America del Nord*, red. F. Nasti, F. Reduzzi, Cassino, s. 109-134.
- BOBER-JANKOWSKA 2012 – M. Bober-Jankowska, Naruszewiczowy przekład Tacyty, [w:] *Antyk oświeconych. Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, red. T. Chachulski, Warszawa, s. 565-585.
- BUTTREY 1980 – T.V. Buttrey, *Documentary Evidence for the Chronology of the Flavian Titulature*, Meisenheim am Glan.
- COOLEY 2009 – A.E. Cooley, *Res gestae divi Augusti: Text, Translation, and Commentary*, Cambridge.
- CRAWFORD 1996 – M.H. Crawford, *Roman Statutes*, t. I, London, s. 549-553.
- CRAWFORD 2012 – M.H. Crawford, [recenzja z:] *La lex de imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*. Atti del Convegno (Roma, 20-22 novembre 2008), *Journal of Roman Studies* 102, s. 358.
- DE MARTINO 1974 – F. de Martino, *Storia della costituzione romana*, 4.1, Napoli.
- DEGRASSI 1963 – A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII. 2, *Fasti anni Numani et Iuliani*, Roma.
- DETTENHOFER 2000 – M.H. Dettenhofer, *Herrschaft und Widerstand im augusteischen Principat. Die Konkurrenz zwischen res publica und domus Augusta*, Stuttgart.
- DROGULA 2013 – F. Drogula, Lex, leges, [w:] *The Encyclopedia of Ancient History*, t. VII, red. R.S. Bagnall et alii, Malden, s. 4042-4044.
- ECK 2016 – W. Eck, The Emperor, the Law and Imperial Administration, [w:] *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, red. P.J. du Plessis, C. Ando, K. Tuori, Oxford, s. 98-110.
- ECK 2019 – W. Eck, Die Bürgerrechtskonstitutionen als serielle Quellengattung und Proconsul als Element in der Titulatur der römischen Kaiser, [w:] *Philorhōmaios kai philhellèn. Hommage à Jean-Louis Ferrary*, Genève, s. 481-499.
- EHRENBERG – JONES 1955 – V. Ehrenberg, A.H.M. Jones, *Documents Illustrating the Reigns of Augustus and Tiberius*, Oxford.
- FERRARY 2001 – J.L. Ferrary, À propos des pouvoirs d'Auguste, *Cahiers du Centre G. Glotz* 12, s. 101-154.

- GIRARDET 1990 – K.M. Girardet, Die Entmachtung des Konsulates im Übergang von der Republik zur Monarchie und die Rechtsgrundlagen des augusteischen Prinzipats, [w:] *Pratum Saraviense. Festschrift für P. Steinmetz. Palingenesia* 30, Stuttgart, s. 89-126.
- GORDON 1983 – A.E. Gordon, *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, Berkeley-Los Angeles-London.
- HAMMOND 1956 – M. Hammond, The Transmission of the Powers of the Roman Emperor from the Death of Nero in A.D. 68 to that of Alexander Severus in A.D. 235, *Memoirs of the American Academy in Rome* 24, s. 63-133.
- HAMMOND 1959 – M. Hammond, *The Antonine Monarchy*, Rome.
- HENRICHS 1968 – A. Henrichs, Vespasian's Visit to Alexandria, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 3, s. 51-80.
- HURLET 1993 – F. Hurlet, La lex de imperio Vespasiani et la légitimité augustéenne, *Latomus* 52, s. 261-280.
- HURLET 2000 – F. Hurlet, Auspicii Imperatoris Caesaris Augusti, ductu proconsulis. L'intervention impériale dans le choix et les compétences du proconsul d'Afrique sous les Julio-Claudiens, *L'Africa Romana* 13, s. 1513-1540.
- HURLET 2015 – F. Hurlet, The Roman Emperor and the Imperial Family, [w:] *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, red. C. Bruun, J. Edmondson, Oxford, s. 178-201.
- HURLET 2016 – F. Hurlet, Sources and Evidence, [w:] *A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome*, red. A. Zissos, Malden, s. 17-39.
- JACQUES, SCHEID 1990 – F. Jacques, J. Scheid, *Rome et l'intégration de l'Empire (44 av. J.-C. – 260 ap. J.-C.)*, I, Paris.
- KAMIŃSKA 2013 – R. Kamińska, Organizacja „cura urbis” w Rzymie w początkach pryncypatu, *Zeszyty Prawnicze* 13.1, s. 73-95.
- KAPLONIAK 2013 – K. Kapłoniak, Urzędy kuratorskie administracji miejskiej Rzymu od Augusta do Dioklecjana. Ich miejsce i znaczenie w senatorskim cursus honorum, *Kraków*.
- KIENAST 2009 – D. Kienast, *Augustus. Prinzeps und Monarch*, Darmstadt (4. Auflage).
- KIENAST, ECK, HEIL 2017 – D. Kienast, W. Eck, M. Heil, *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt (6. Auflage).
- KOLB 2018 – A. Kolb, Die curae in Rom – Aufgaben, Kommunikation, Vernetzung innerhalb der Stadtverwaltung und das Beispiel des Adrastus, procurator columnae Divi Marci, [w:] *Die Verwaltung der Stadt Rom in der hohen Kaiserzeit. Formen der Kommunikation, Interaktion und Vernetzung*, red. K. Wojciech, P. Eich, Paderborn, s. 197-221.
- KURYŁOWICZ, WITKOWSKI 1997 – M. Kuryłowicz, W. Witkowski, *Rozprawa Jana Zamoyskiego o senacie rzymskim. Tekst łaciński, przekład oraz komentarz historyczno-prawny*, Lublin.
- LACEY 1979 – W.K. Lacey, Summi fastigii vocabulum: The Story of a Title, *Journal of Roman Studies* 69, s. 28-34.
- LACEY 1996 – W.K. Lacey, *Augustus and the Principate: The Evolution of the System*, Leeds.
- LE GOFF 2011 – J. Le Goff, *Średniowiecze i pieniądze. Esej z antropologii historycznej*, tłum. B. Baran, Warszawa.
- LEVI 1958 – M.A. Levi, La legge dell'iscrizione CIL VI, 930, *Athenaeum* 16, s. 85-91.
- LEVICK 1967 – B. Levick, Imperial Control of the Elections under the Early Principate: Commendatio, Suffragatio, and „Nominatio”, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 16.1, s. 207-230.
- LEVICK 2009 – B. Levick, The Lex de Imperio Vespasiani: The Parts and the Whole, [w:] *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi. Atti del Convegno (Roma, 20-22 novembre 2008)*, red. L. Colognesi, E. Scandone, Roma, s. 11-22.
- LEVICK 2013 – B. Levick, *Augustus: Image and Substance*, London–New York.
- LEVICK 2016 – B. Levick, *Wespazjan*, tłum. M. Baranowski, M. Czyż, Oświęcim.
- LOMONACO 2011 – F. Lomonaco, *New Studies on Lex Regia: Right, Philology, and Fides Historica in Holland Between the 17th and 18th Centuries*, New York.

- LUCREZI 2009 – F. Lucrezi, Il mito della Lex de imperio Vespasiani, [w:] *La Lex de Imperio Vespasiani e la Roma dei Flavi*. Atti del Convegno (Roma, 20-22 novembre 2008), red. L. Capogrossi Colognesi, E. Scandone, Roma, s. 157-166.
- ŁAPICKI 1962 – B. Łapicki, O spadkobiercach ideologii rzymskiej. Okres chrystianizacji Cesarstwa Rzymskiego, Łódź.
- ŁUKASZEWICZ 2006 – A. Łukaszewicz, Egipt Greków i Rzymian, Warszawa.
- MANIKOWSKA 2001 – H. Manikowska, Średniowieczne miasta-państwa na Półwyspie Apenińskim, [w:] *Rozkwit średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa, s. 250-377.
- MILLAR 1966 – F. Millar, The Emperor, the Senate and the Provinces, *Journal of Roman Studies* 56, s. 156-166.
- MILLAR 1989 – F. Millar, Senatorial Provinces. An Institutionalized Ghost, *Ancient World* 20, s. 93-97.
- MILLAR 1992 – F. Millar, The Emperor in the Roman World (31 BC–AD 337), London.
- MOMMSEN 1877 – T. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II.2, Leipzig.
- OKOŃ 2016 – D. Okoń, Senatorski cursus honorum w okresie republiki i wczesnego Cesarstwa, Poznań (*Xenia Posnaniensis*, wykład 5).
- OLIVER 1989 – J.H. Oliver, Greek Constitutions of the Early Roman Emperors From Inscriptions and Papyri, Philadelphia.
- RICH 1990 – J.W. Rich, Cassius Dio. The Augustan Settlement (Roman History 53-55.9), Warminster.
- RICH 2012 – J.W. Rich, Making the Emergency Permanent: Auctoritas, Potestas and the Evolution of the Principate of Augustus, [w:] *Des réformes augustéennes*, red. Y. Rivière, Rome, s. 37-121.
- RICH 2015 – J.W. Rich, Consensus, Rituals, and the Origin of the Principate, [w:] *Il princeps romano: autocrate o magistrato? Fattori giuridici e fattori sociali del potere imperiale da Augusto a Commodo*, red. J.L. Ferrary, J. Scheid, Pavia, s. 101-138.
- RICH, WILLIAMS 1999 – J.W. Rich, J.H.C. Williams, Leges et Iura P.R. Restituit: A New Aureus of Octavian and the Settlement of 28-27 BC, *Numismatic Chronicle* 159, s. 169-213.
- RYAN 1998 – F.X. Ryan, Rank and Participation in the Republican Senate, Stuttgart.
- SALMON 1956 – E.T. Salmon, The Evolution of Augustus' Principate, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 5.4, s. 456-478.
- SAWIŃSKI 2016 – P. Sawiński, Sukcesja władzy cesarskiej w okresie rządów dynastii julijsko-klaudyjskiej (30 p.n.e.- 68 n.e.), Poznań.
- SAWIŃSKI 2018 – P. Sawiński, Damnatio memoriae w antycznym Rzymie, *Lingua ac Communitas* 28, s. 51-70.
- SCHIED 1992 – J. Scheid, L'investiture impériale d'après les commentaires des arvaux, *Cahiers du Centre G. Glotz* 3, s. 221-237.
- SCHILLER 1978 – A.A. Schiller, *Roman Law. Mechanisms of Development*, Berlin.
- SCHUMACHER 1988 – L. Schumacher, *Römische Inschriften*, Stuttgart.
- STARNAWSKI 1999 – J. Starnawski, Z badań nad komentarzem Adama Naruszewicza do Tacyty *Dzieł Wszystkich* (1772-1783): przypisy o rozmiarach wykładu, *Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej* 49, s. 171-186.
- SYME 1978 – R. Syme, *History in Ovid*, Oxford.
- SYME 2009 – R. Syme, *Rewolucja rzymska*, tłum. A. Baziór, Poznań.
- TALBERT 1984 – R.J.A. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton.
- TARWACKA 2010 – A. Tarwacka, Czym jest wniosek, czym ustawa, czym plebiscyt, czym przywilej. Aulus Gellius, *Noce Attyckie* 10,20. Tekst – tłumaczenie – komentarz, *Zeszyty Prawnicze* 10.1, s. 325-330.
- TARWACKA 2011 – A. Tarwacka, „Censoria potestas” Oktawiana Augusta, *Zeszyty Prawnicze* 11.1, s. 359-375.
- TUORI 2016 – K. Tuori, *The Emperor of Law. The Emergence of Roman Imperial Adjudication*, Oxford (Oxford Studies in Roman Society and Law).
- VERVAET 2014 – F.J. Vervaet, The High Command in the Roman Republic. The Principle of the „sum-mum imperium auspiciumque” from 509 to 19 BCE, Stuttgart (*Historia - Einzelschriften*, t. 232).

- VEYNE 2008 – P. Veyne, Imperium grecko-rzymskie, tłum. P. Domański, Kęty.
- WALLACE-HADRILL 1982 – A. Wallace-Hadrill, Civilis princeps: Between Citizen and King, *Journal of Roman Studies* 72, s. 32-48.
- WOŁODKIEWICZ 1986 – W. Wołodkiewicz, Lex de Imperio Vespasiani, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa, s. 92.
- ZABŁOCKI 1992 – J. Zabłocki, Leges de plebiscitis, *Prawo Kanoniczne* 35.1/2, s. 237-246.
- ZIÓŁKOWSKI 2004 – A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, Poznań.

Lex de imperio Vespasiani, Rzym, Muzea Kapitołińskie, Sala Fauna (Musei Capitolini. Sala del Fauno)

Źródło: Di © José Luiz Bernardes Ribeiro, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/> [dostęp: 8.11.2020]

CIL X 1406. Inskrypcja z roku 76 po Chr., upamiętniająca odbudowę przez cesarza Wespazjana świątyni Magna Mater w Herkulanum, zniszczonej w wyniku trzęsienia ziemi w roku 62 po Chr. Obecnie w Narodowym Muzeum Archeologicznym w Neapolu (Museo Archeologico Nazionale di Napoli)

Źródło: *Divus Vespasianus. Il bimillenario dei Flavi*, red. F. Coarelli, Roma 2009, s. 480

RIC II 123. Aureus Wespazjana (lata 75-79 po Chr.) – awers: wizerunek Wespazjana w wieńcu laurowym, legenda: *Imp(erator) Caesar Vespasianus Aug(ustus)*; rewers: przedstawienie Fortuny trzymającej w prawej ręce ster okrętu oraz róg obfitości w lewej, legenda: *Fortuna August(i)*

Źródło: <https://commons.wikimedia.org> [dostęp: 8.11.2020]